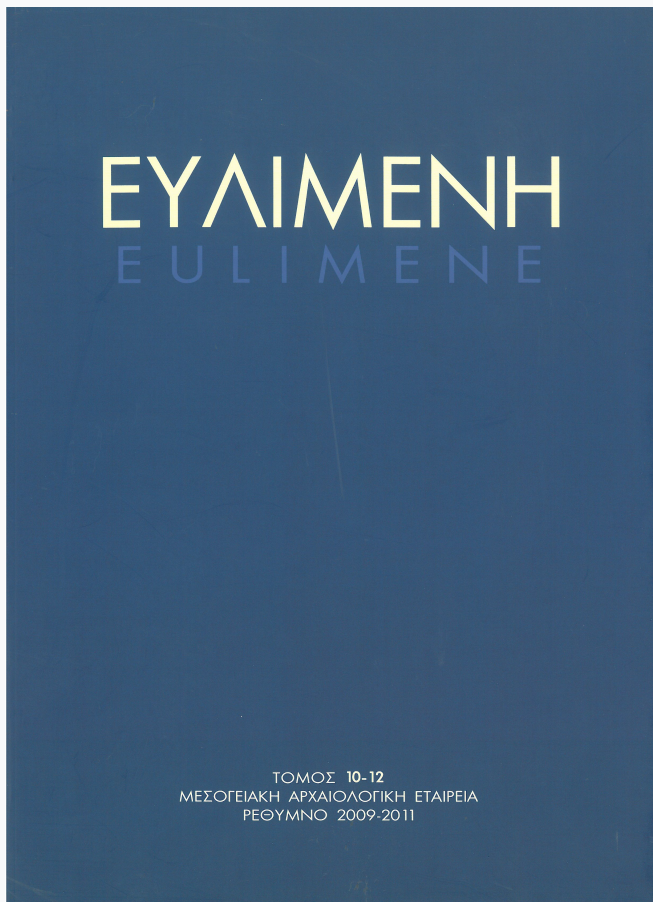

EULIMENE

Vol 10 (2009)

EULIMENE 10-12 (2009-2011)

Ροδιακό όστρακο με ερωτικό επίγραμμα

Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου, Νίκος Λίτινας

doi: [10.12681/eul.32801](https://doi.org/10.12681/eul.32801)

ΤΟΜΟΣ 10-12

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ 2009-2011

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 10-12
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2009-2011

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

PUBLISHER

MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λιτinas (Ρέθυμνο)
Επικ. Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Σταυρούλα Οικονόμου (Αθήνα)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Stavroula Oikonomou (Athens)

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία και οι Εκδότες του Περιοδικού ευχαριστούν θερμά το Fujian White Crane Kung Fu Club για την χορηγία του στη δαπάνη της έκδοσης.

Mediterranean Archaeological Society and the Editors wish to thank
The Fujian White Crane Kung Fu Club for their sponsorship.

ΕΥΛΙΜΕΝΗ 2009-2011
EULIMENE

ISSN: 1108–5800

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ομ. Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Mariusz Mielczarek (Τορούη)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Princeton)
Επικ. Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντίδης (Αθήνα)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Em. Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Em. Prof. Alan W. Johnston (London)
Prof. Mariusz Mielczarek (Toruń)
Prof. Angelos Chaniotis (Princeton)
Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Athens)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωική / Υπομινωική / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συνομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .jpg ή .tiff και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες υποβάλλονται σε ένα εκτυπωμένο αντίτυπο, συνοδευόμενα από το κείμενο και τις εικόνες σε ηλεκτρονικό μέσο αποθήκευσης δεδομένων (CD ή DVD).

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους ηλεκτρονικά σε μορφή αρχείου .pdf και έναν τόμο του περιοδικού.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100 (litinas@phl.uoc.gr)

Επικ. Καθ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85100 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)

web: <http://www.eulimene.eu/>

EULIMENE is a refereed academic periodical which hosts studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Illustrations should be submitted in .jpg or .tiff format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please submit one hard copy of your text and a version on a digital storage media (CD or DVD).

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of each paper in .pdf format, and a volume of the journal will be provided to the contributors.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymnon – GR 74100

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100 (litinas@phl.uoc.gr)

Assist. Prof. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 85100 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)

web: <http://www.eulimene.eu/>

Περιεχόμενα
EYΛIMENH 10-12 (2009-2011)

List of Contents
EULIMENE 10-12 (2009-2011)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	6
Anthi Dipla , The beginning of narrative art in attic vase painting: A review of proposed theories.....	11
Γιάννος Κουράγιος , Ο αρχαίος δήμος των Αιξωνιδών Αλών Αττικής (σημ. Βούλα –Βουλιαγμένη).....	33
Μανόλης Ι. Στεφανάκης – Βασιλική Πατσιαδά , Η αρχαιολογική έρευνα στον Αρχαίο Δήμο των Κυμισαλέων (Ρόδος) κατά τα έτη 2006-2010: μια πρώτη παρουσίαση	63
Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου – Νίκος Λίτινας , Ροδιακό όστρακο με ερωτικό επίγραμμα.....	135
Βιβλιοκρισίες / Book Reviews	
Giuseppe Guzzetta (a cura di), « <i>Morgantina a cinquant'anni dall'inizio delle ricerche sistematiche</i> ». <i>Atti dell'Incontro di Studi (Aidone, 10 dicembre 2005)</i> . Caltanissetta: Salvatore Sciascia Editore, <i>Triskeles</i> , 4, 2008 (Paolo Daniele Scirpo).....	157
Ιωάννης Τουράτσογλου, <i>Συμβολή στην οικονομική ιστορία του βασιλείου της αρχαίας Μακεδονίας (6ος-3ος αι. π.Χ.)</i> . Αθήνα: ΚΕΡΜΑ ΙΙ, 2010 (Στέλλα Δρούγου).....	159
Malcolm Cross, <i>The Creativity of Crete: City States and the Foundations of the Modern World</i> . Oxford: Signal Books, 2011 (Martha W. Baldwin Bowsky).....	162

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen /

Sommaires / Riassunti

Anthi Dipla, The beginning of narrative art in attic vase painting: A review of proposed theories, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 10-12 (2009-2011), 11-32.

Η αρχή της αφηγηματικής τέχνης στην αττική αγγειογραφία: Μια επισκόπηση των προτεινόμενων θεωριών. Το άρθρο αυτό διερευνά διάφορες θεωρίες των τελευταίων 60 χρόνων σχετικά με την αρχή της αφηγηματικής τέχνης στην αττική αγγειογραφία (και την ελληνική τέχνη γενικότερα). Το διηγηματικό περιεχόμενο μιας σκηνής συνδέεται κλασικά με τη δυνατότητα ανασύνθεσης μιας συγκεκριμένης ιστορίας ή τουλάχιστον μιας συγκεκριμένης πράξης ή δραστηριότητας, ενώ μια πιο στρουκτουραλιστική προσέγγιση το αναγνωρίζει ακόμη και ελλείψει ιδιαίτερων ή συγκεκριμένων στοιχείων, δηλαδή ακόμη και σε σκηνές γενικού περιεχομένου.

Μετά το τέλος της μυκηναϊκής εποχής και ύστερα από μια μακρόχρονη περίοδο ανεικονικής τέχνης αρχίζουν και εμφανίζονται στα αττικά αγγεία, σταδιακά από τη μεσογεωμετρική περίοδο, εικονιστικές σκηνές, με αποκορύφωμα πολυπληθείς παραστάσεις πρόθεσης, εκφοράς και μαχών σε μνημειακά αγγεία της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, τα οποία φαίνεται ότι προορίζονταν ως σήματα σε τάφους αριστοκρατών.

Το περιεχόμενο αυτών των σκηνών έχει προσελκύσει αλληπάλληλες συζητήσεις με διάφορους άξονες: είναι γενικό ή ειδικό, συνδέεται δηλαδή στην αντίληψη των αγγειογράφων και των σύγχρονων θεατών με συγκεκριμένα πρόσωπα, τόπο και χρόνο, δηλαδή με την εκφορά και τα κατορθώματα των νεκρών, με τους οποίους συνδέονται τα αγγεία, οι οποίοι ζούσαν στην Αθήνα του τέλους του 8ου αι. π.Χ.; Ακόμη και αν είναι όμως γενικό το περιεχόμενό τους, αυτό σημαίνει απαραίτητως ότι δεν μπορεί να είναι διηγηματικό; Είναι ιστορικό και συγκεκριμένο, αναφέρεται σε γεγονότα της ζωής των νεκρών, ή γενικά στο στυλ μιας ζωής τμημένης και περιπετειώδους; Ή είναι ίσως μυθικό-ιστορικό, αναφέρεται δηλαδή στους ένδοξους προγόνους των νεκρών; Ή μήπως πρόκειται εν τέλει για μυθικές σκηνές; Με γενικό ηρωικό ή συγκεκριμένο περιεχόμενο; Αν ναι, συνδέονται με γνωστά γραπτά έργα, για παράδειγμα το ομηρικό έπος, ή και με έργα που δεν μας έχουν παραδοθεί, ή απηχούν μήπως τρέχουσες προφορικές ιστορίες, που δεν μπορούν μοιραία να ανιχνευθούν; Τελικά μπορούμε να περιμένουμε μυθικές σκηνές στην ελληνική τέχνη πριν από τον 7ο αι., τουλάχιστον σε ό,τι αφορά ορισμένες, λιγοστές σκηνές σε υστερογεωμετρικά αγγεία, που δεν ακολουθούν την εικονογραφία της πρόθεσης και της εκφοράς, λ.χ. μιας σκηνής ναυαγίου, ή αποχαιρετισμού (ή απαγωγής;) γυναίκας από πολεμιστή, που την κρατά από τον καρπό, ένδειξη γαμήλιου δεσμού (ή απαγωγής) κ.ο.κ.; Κάποιες σκηνές πάλης με λιοντάρι, που κατά τεκμήριο ακολουθούν συριακά πρότυπα, έχουν ήδη κατά τα ύστερα γεωμετρικά χρόνια συσχετισθεί με τον Ηρακλή ή αποτελούν αντικείμενο μηχανικής αντιγραφής;

Διάφορες θεωρίες αντιπαραβάλλονται και αποτιμώνται (Carter, Ahlberg-Cornell, Webster, Boardman, Snodgrass, Stansbury-O'Donnell), υπό το φως νέων δεδομένων, αρχαιολογικών (λ.χ. σχετικά με τη φύση και την έκταση των επαφών Ελλάδας και Ανατολής, τον προορισμό ή όχι των αγγείων στη γεωμετρική -ή και

άλλες εποχές- για συγκεκριμένους πελάτες), εικονογραφικών (λ.χ. για τους τρόπους της αφήγησης μιας ιστορίας ως εικόνας σε τόσο πρώιμες εποχές, την αλληλεπίδραση ή όχι τέχνης και λογοτεχνίας και με ποιους όρους) και φιλολογικών (λ.χ. για τον τόπο και τον χρόνο σύνθεσης των επών).

Στην πορεία της συζήτησης αναλύεται ακόμη η σημασία δυο επίμαχων μοτίβων α) της ασπίδας του Διπύλου, που κρατούν ορισμένοι πολεμιστές, κάποτε και σε σκηνές εκφοράς, και έχει συνδεθεί με την οκτάσχημη μυκηναϊκή ασπίδα, ως υποτιθέμενο σύμβολο αναφοράς στο έπος ή εν γένει στην ηρωική εποχή (θεωρία που ανασκευάζεται συστηματικά, με αρχαιολογικά και εικονογραφικά επιχειρήματα) και β) των λεγόμενων Ακτοριόνων/Μολιόνων, μιας παράξενης διπλής μορφής με κοινό σώμα, αλλά και με δύο κεφάλια και ζευγάρια άκρων, που έχει ερμηνευτεί ως οι γνωστοί μυθικοί δίδυμοι ή ως καλλιτεχνική σύμβαση για την απόδοση μορφών που τοποθετούνται δίπλα-δίπλα, ή ως συμβολική αναφορά σε μορφές αχώριστες ή εξαρτώμενες η μία από την άλλη (υποστηρίζεται βάσει εικονογραφικών και άλλων στοιχείων η μεγαλύτερη πιθανότητα της τρίτης άποψης, χωρίς να αποκλείεται εντελώς και η δεύτερη).

Από τα πιο βασικά συμπεράσματα που συνάγονται είναι καταρχάς ότι οι πρώτες μυθικές σκηνές πιθανώς δεν χρονολογούνται πριν από το τέλος της ύστερης γεωμετρικής Ι, αν όχι της ύστερης γεωμετρικής ΙΙ, και κατά τεκμήριο πληθαίνουν από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη σύγχρονη στην ηρωική πραγματικότητα ίσως σχετίζεται με τις αξιώσεις της αριστοκρατίας της εποχής για καταγωγή από ηρωικές ή μυθικές μορφές. Το έπος, προ-ομηρικό, ή αργότερα και το ομηρικό, φαίνεται να προλείανε το έδαφος για τη χρήση μυθικών προτύπων. Η δε εισροή μοτίβων από την Ανατολή, όπως της πάλης ήρωα με λιοντάρι ή της σφιγγας, που εντείνεται κατά το δεύτερο μισό του 8ου αι. π.Χ., πρέπει να ενθάρρυνε την ταύτισή τους με μορφές της ελληνικής μυθολογίας, ή πιθανότερο να ενέπνευσε γενικά τη δημιουργία εικονογραφικών τύπων για την απεικόνισή τους, όπως επίσης ίσως και η ανεύρεση μυκηναϊκών τεχνουργημάτων με ανάλογες σκηνές. Είτε πραγματική, είτε μυθική, ωστόσο, το σημαντικό είναι ότι τα αττικά αγγεία του τέλους της γεωμετρικής εποχής διηγούνταν μια ιστορία, σημειώνοντας την αυγή μιας διηγηματικής τέχνης, που έμελλε να αναπτυχθεί και να μεγαλοουργήσει κατά την ανατολιζούσα και, κυρίως, κατά την αρχαϊκή περίοδο.

Γιάννος Κουράγιος, Ο αρχαίος δήμος των Αιξωνιδών Αλών Αττικής (σημ. Βούλα – Βουλιαγμένη), *EΥΛΙΜΕΝΗ* 10-12 (2009-2011), 33-62.

The ancient deme of Aixonides Halai, Attica (the modern deme of Voula – Vouliagmeni). The article deals with the reconstruction of the history of the ancient deme of Aixonides Halai, Attica, through the recent rescue-excavations, which were conducted by the Archaeological Service.

The ancient deme included the south part of the modern deme of Voula and the modern deme of Vouliagmeni. It constituted the coastal trittys of the Kekropis tribe after the Kleisthenian reform. The first legal excavation was conducted in 1927 at the Laimos peninsula, Vouliagmeni, where the temple of Apollo Zoster (the cult center of the deme) was discovered. The inscriptions from the temple and the funerary stele and inscriptions from the cemetery, which were discovered later at the site Pigadakia in Voula, identified the whole area with the ancient municipality of Aixonides Halai. Since then the archaeological research has revealed the continuous occupation of the region through the Neolithic, Mycenaean, geometric,

archaic and classical times. Because of the intense building activity in the areas of Voula and Vouliagmeni in the past decade, hundreds of rescue-excavations have been conducted by the archaeologists of the 21st Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. They have brought to light numerous ancient remains: Part of an extensive early Helladic settlement, Geometric graves, parts of the ancient Classical town, including public structures (e.g. roads and towers), a public building (which is considered to be the Agora), houses of the settlement and graves with rich offerings.

Μανόλης Ι. Στεφανάκης – Βασιλική Πατσιαδά, Η αρχαιολογική έρευνα στον αρχαίο δήμο των Κυμισαλέων (Ρόδος) κατά τα έτη 2006-2010: μια πρώτη παρουσίαση, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 10-12 (2009-2011), 63-134.

The archaeological research at the ancient Demos of Kymissaleis (Rhodes) during the years 2006-2010: A preliminary report. The archaeological research in Kymissala (Rhodes) started in 2006 as a combined project of the Department of Mediterranean Studies, University of the Aegean and the 22nd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in collaboration with the School of Rural and Surveying Engineering of the National Technical University of Athens. The region, already known in Medieval Times for its antiquities, has suffered great damage during the last two centuries, mainly caused by unprecedented tomb raiding, while only limited scientific research was carried out in the course of the twentieth century. The main object of the new archaeological research in Kymissala is to determine, for the first time, the spatial organisation and the development of a country-side Demos of Rhodes, as well as to look at the way the community exploited natural resources of the area through time. So far parts of the acropolis and the vast central necropolis have been systematically explored through excavation, while a number of sites, comprising the Demos of Kymissaleis, have been located and surveyed.

Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου – Νίκος Λίτινας, Ροδιακό όστρακο με ερωτικό επιγράμμα, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 10-12 (2009-2011), 135-155.

An Erotic Epigram on a Rhodian Ostrakon. During excavations on a plot in the central cemetery of Rhodes a deep filling of black earth with evidence of burning was explored. It contained disintegrated skeleton remains, clay urns, pottery fragments, stamped amphora handles, many small artifacts and a large number of inscribed potsherds. All seem to be transferred there from elsewhere to settle the area probably after a natural disaster. As far as the contents of the inscribed texts are concerned, apart from one literary ostrakon, which is edited in this article, all the other ostraca are documentary and their edition is under preparation.

Based on the palaeographical details the ostrakon can be dated to the end of the third and the first half of the second century B.C. The scribe does not write breathings, accents and other diacritics. Some phonological interchanges are justified as local linguistic characteristics. Lines 1-10 preserve two elegiac distichs and lines 11-14 contain one pentameter and one incomplete hexameter. Two hypotheses can be advanced: (a) The epigram consisted of (at least) four elegiac distichs. The hexameter of the third elegiac couplet and the pentameter of the fourth elegiac couplet have been omitted, either deliberately or by mistake. (b) The

epigram consisted of three elegiac distichs and the scribe wrote the pentameter of the last distich before the hexameter.

The content of the epigram(s) is that Glykera, perhaps a Samian hetaira, managed to be freed from her *eros* by vowing to dedicate a painting of a *pannychis* that had taken place on some occasion. Now a deity is asked that a *thiasos* already offered should also function as a *lysis* from *eros* for Papyrides. However, the kind of the *thiasos* and the way it is dedicated are not clear. Also, there are some questions concerning the corresponding elements between the two stories of Glykera and Papyrides. Since there are missing verses or the verses are reversed, as said above, it is uncertain whether the text constitutes one or two different epigrams. In the first scenario, it is most likely that the epigram belongs to the category of erotic ones, in which the poet refers to a past event and now asks the deity to act likewise in a parallel situation. However, it is not certain whether Glykera and Papyrides were involved in the past. The name Glykera is characteristic for *hetairae*, while the name Papyrides, which derives from Papylos, is attested only in a Byzantine inscription in Bithynia. The deity involved in this story may be Dionysus (because of the *thiasos*) or Adonis (because of the *pannychis*).

The verses preserved on the Rhodian ostrakon are not included in the *Anthologia Graeca*. It would be tempting to assume that the surface of the ostrakon was used for writing down a hasty and incomplete draft of a poet's original creation. However, it seems more likely that we are dealing with the copy of an already existing text. The style and content of the Rhodian erotic epigram, which is written in the Ionic dialect, do not offer internal evidence concerning the poet's identity. The phrase *τὴν τότε παννυχίδα* is found in Posidippus, the phrase *ἀνέθηκεν ὀρᾶσθαι τοῖς φιλέρωσιν* finds a good parallel in the Callimachean *ἀνέθηκεν ἐπεσομένοισιν ὀρᾶσθαι*, the word *φιλέρωσ* was used by Meleager, and the phrase *καὶ οὐδέχου* is found in two Byzantine epigrams (Julian and Agathias). But these phrases alone could not indicate Posidippus or Callimachus as the potential composer of our epigram. Besides, the metric sequence dddsd in the third verse, where a spondee occurs before the bucolic diaeresis (Naeke's law), is almost prohibitive in the Hellenistic epigram, with the exception of one verse of Asclepiades of Samos, one verse of Posidippus and another of Leonides. Moreover, a word-break after the first short syllable of the fourth foot is rare. Therefore, it is more likely that the composer of our epigram is either a poet of the third century B.C., from whom Posidippus borrowed the phrase *τὴν τότε παννυχίδα*, or a poet of the third or the early second century B.C., who borrowed that phrase from Posidippus.

We might be entitled to conclude that the reference to a Samian *hetaira* could indicate a Samian epigrammatist, such as Asclepiades or Hedylus. First, Asclepiades influenced Posidippus, Hedylus and Callimachus. The metrical sins in l. 1 and 3 present a strong counter argument to our hypothesis that Asclepiades could be the poet in question, even though the violation of Naeke's law occurs once in Asclepiades' poems. However, there exist some other evidence that fits Asclepiades' vocabulary, style and themes: he had composed another erotic epigram on Samian *hetairai* (*AP* 5.207), he had used phrases that refer to Homer (cf. for instance the Homeric *ἐν πίνακι* on the Rhodian ostrakon), and to other lyric poets (cf. the phrase *ἀποίθεμαι ἔρωτα*, which refers to Theognis, the adjective *ἠδύπικρος* and the participle *θέλουσα*, which refer to the Sapphic *γλυκύπικρος* and *κῶκ θέλουσα*

respectively). Moreover, Asclepiades includes technical terms that have a poetic dimension (such as the legal phrase *τάσσω λύσιν* in the Rhodian epigram) and creates new words by changing one component of an already existing known poetic word (for example the word *ἡδυπίκρους* instead of *γλυκυπίκρους*). Finally, some words of our epigram are placed in the same metrical position as in other epigrams of Asclepiades. More precisely, in the *AP* 5.207, *αἱ Σάμιαι* are cited in the beginning of the epigram at the start of the first verse, just like *ἡ Σαμίη* in the Rhodian epigram. In the case of *AP* 5.202, 6, attributed to Asclepiades or Posidippus, the pronoun *τήνδε* occurs in the same position in the pentameter of the third elegiac couplet. The composer of our epigram creates an alliteration of Δ *καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση... τάξας Παιπυλίδη τήνδε λύσιν δακρύων* (which becomes stronger if we restore *Ἄδωνι* or *Διώνυσε* in the missing part). Alliteration is a characteristic feature of Asclepiades, such as the alliteration of Λ in the epigram *AP* 5.164, 3 and the alliteration of X in the epigram *AP* 5.162, 2-3. Moreover, the way Asclepiades treats love can be traced in the Rhodian epigram: there is no sign of erotic lust, heterosexual love dominates the epigram and the intense erotic feelings are ridiculed. Finally, the composition of short epigrams (usually of two distichs, but also some of three distichs) is characteristic in Asclepiades. In addition, the adjective *ἡδυπίκρους* combined with the name *Παιπυλίδης* might suggest a word play with the name Hedylyus. This could support the hypothesis that either Hedylyus, also from Samos, was the composer of the epigram, if we accept that he made a word play with his name, or one of his circle and friends (e.g. Asclepiades) played with his name.

All these observations do not exclude the assumption that the epigram on the ostrakon was a composition which imitated well known Hellenistic themes (e.g. of *hetaira*) and styles (e.g. of Asclepiades, Hedylyus or Posidippus).

Finally, the archaeological context of the ostrakon is not indicative of its use and purpose and cannot explain why and how a Samian woman could be of interest in Rhodes.

ΡΟΔΙΑΚΟ ΟΣΤΡΑΚΟ ΜΕ ΕΡΩΤΙΚΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ*

Το όστρακο προέρχεται από την ανασκαφή του οικοπέδου Ευαγ. Παπαχριστοδούλου – Χρ. Καρίκα¹ στην κεντρική νεκρόπολη της Ρόδου, αμέσως νότια του αρχαιολογικού χώρου των τάφων του Αγίου Ιωάννου και δυτικά αρχαίας ταφικής οδού (σημερινή οδός Κ. Τσαλδάρη)². Βόρεια από το οικ. Ευαγ. Παπαχριστοδούλου αποκαλύφθηκε εκτεταμένη παχειά επίχωση από μαύρα χρώματα με έντονα ίχνη καύσης που περιείχαν διαλυμένους ανθρώπινους σκελετούς και ευρήματα κυρίως από την ύστερη ελληνιστική περίοδο, όπως πήλινες τεφροδόχους κάλπες, πήλινα αγγεία, ενσφράγιστες λαβές αμφορέων και πλήθος μικρά αντικείμενα με σημαντικό αριθμό γραπτών ενεπιγράφων οστράκων, ανάμεσα στο οποία και το παρόν όστρακο³. Η επίχωση αυτή προέρχεται από απορρίμματα που μεταφέρθηκαν από άλλες περιοχές για τη διευθέτηση του χώρου, πιθανώς μετά από κάποια φυσική καταστροφή.

* Ευχαριστούμε θερμά τους Ewen Bowie (Oxford), Claudio Gallazzi (Milano), Λουκία Αθανασάκη (Ρέθυμνο), Χαράλαμπο Κριτζά (Αθήνα), Άγγελο Ματθαίου (Αθήνα), Ιωάννη Παπαχριστοδούλου (Ρόδος), Γιάννη Τζιφόπουλο (Θεσσαλονίκη) και Άγγελο Χανιώτη (Princeton), για τις παρατηρήσεις και τα σχόλιά τους σε διάφορα στάδια αυτής της εργασίας. Επίσης ευχαριστούμε τη Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού, προϊσταμένη της ΚΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, για τη χορήγηση της άδειας δημοσίευσης του οστράκου.

¹ Βλ. Ι.Χ. Παπαχριστοδούλου, *ΑΔ* 34, 1979, Β2 - Χρονικά, 435-438, σχ. 6, πίν. 232 β-δ, 233 α-β· Ι. Papachristodoulou, «Recent Investigations and Activities Carried out by the Archaeological Service of the Dodecanese», στο D. Søren – I. Papachristodoulou (εκδ.), *Archaeology in the Dodecanese*, Copenhagen 1988, 201-209· V. Patsiada, «Exkurs: Grabtische und Grabaltäre in der Nekropole von Rhodos», στο D. Berges, *Rundaltäre aus Kos und Rhodos*, Berlin 1996, 104-105. Εκτίθεται στο Ανάκτορο του Μεγάλου Μαγίστρου, στην έκθεση «Αρχαία Ρόδος 2400 χρόνια», με αριθμό καταγραφής Ε 4062.

Βιβλιογραφία: *Αρχαία Ρόδος 2400 Χρόνια, Οδηγός Έκθεσης*, Αθήνα 1993, 36· Α. Δρελιώση, «Όστρακο με επίγραμμα αναθηματικού χαρακτήρα», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης – Γ. Τασούλας (επιμ.), *Έρωσ. Από τη Θεογονία του Ησιόδου στην Ύστερη Αρχαιότητα*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα 2009, 206-207, αρ. 171.

² Εντός ορθογωνίου περιβόλου στον χώρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν αίθουσες με θρανία και κτιστές κλίνες σε πεισόχημη διάταξη, που χρονολογούνται στην ύστερη ελληνιστική/πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο, και χρησιμοποιούν ως τόπος συγκέντρωσης ενός από τα πολυάριθμα κοινά της αρχαίας Ρόδου για την τέλεση θρησκευτικών τελετών σχετικών με τους νεκρούς. Δυτικά των χώρων αυτών απλώνονταν πολυάριθμες συστάδες ορθογώνιων τάφων του τετάρτου-τρίτου αιώνα π.Χ. σε ιδιαίτερα μεγάλη έκταση.

³ Το όστρακο αυτό παρουσιάζεται εδώ, επειδή είναι το μοναδικό που περιέχει λογοτεχνικό κείμενο. Τα υπόλοιπα διασώζουν διάφορα είδη εγγράφων, όπως επιστολές, διαταγές, καταλόγους προϊόντων, λογαριασμούς κτλ. Το άρθρο μας αποτελεί μία πρώτη παρουσίαση του οστράκου, η οποία θα συμπληρωθεί στην υπό δημοσίευση έκδοση όλων των ενεπιγράφων οστράκων της ανασκαφής (Α. Dreliossi-Herakleidou – Ν. Litinas, *Greek Ostraca from Rhodes*) ως *O.Rhodes* 1.

Ο πηλός είναι ερυθροκίτρινος (Munsell 5YR 7/6) με εγκλείσματα και στην εξωτερική επιφάνεια φέρει ωχροκάστανο επίχρισμα (Munsell 10YR 8/4). Παρουσιάζει ελάχιστες φθορές και απολεπίσματα, κυρίως στις ακμές. Παρατηρούνται επικαθίσεις αλάτων και χώματος στην εσωτερική επιφάνεια. Οι διαστάσεις του οστράκου είναι 10,3x15 εκατοστά. Το πάχος είναι 7-13 χιλιοστά. Προέρχεται από το κάτω μέρος της κοιλιάς ενός αμφορέα της πρώιμης ελληνιστικής εποχής.

Το όστρακο φέρει γραπτή επιγραφή στην εξωτερική κυρτή επιφάνειά του. Η επιγραφή απλώνεται σε όλο το πλάτος του οστράκου, ακολουθώντας το ακανόνιστο, σχεδόν πεντάπλευρο, περίγραμμα και ως επί το πλείστον τις οριζόντιες αυλακώσεις του τροχού. Τα γράμματα έχουν αποτυπωθεί με μαύρο μελάνι από άνθρακα με τη χρήση στύλου (γραφίδας). Η ανάγνωση δυσχεραίνεται μόνο σε κάποια σημεία, επειδή στη σημερινή της κατάσταση η γραφή είναι εξιτηλή.

Τα διάστιχα είναι 1-4 χιλιοστά. Τα γράμματα παρουσιάζουν αυξομειώσεις στο μέγεθος και η ασυμμετρία είναι εμφανής. Οι διαστάσεις τους είναι 3-10 χιλιοστά (πλάτος) x 3-7 χιλιοστά (ύψος). Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των γραμμάτων είναι τα εξής: Το Α είναι τριγωνικό και η εσωτερική κεραία του έχει κλίση προς το μέσο της δεξιάς εξωτερικής κεραίας. Επίσης σε δύο περιπτώσεις η οριζόντια είναι μία μεγάλη κουκίδα. Οι κάθετες κεραίες των γραμμάτων Γ, Η, Ι, Κ, Μ, Π, Ρ, Τ, Υ στις περισσότερες περιπτώσεις απολήγουν σε πλάγιους ακρέμονες. Το Ε και το Σ είναι μηνοειδή. Το μήκος της μεσαίας οριζόντιας του Ε ποικίλει από μία μικρή κουκίδα έως και μία κεραία που προεξέχει στα δεξιά του γράμματος. Το Θ είναι στρογγυλό και σχηματίζεται με δύο κινήσεις, μία για το αριστερό και μία για το δεξιό ήμισυ. Η οριζόντιά του έχει τη μορφή είτε μιας μικρής κουκίδας είτε μιας μικρής κεραίας που δεν προεξέχει του κύκλου. Το Κ γράφεται σε τρεις κινήσεις, μια για την κάθετη και δύο για τις δύο εσωτερικές πλάγιες. Οι πλάγιες σχηματίζουν μια ορθή γωνία και σε δύο περιπτώσεις δεν εφάπτονται στην κάθετη. Η δεξιά κεραία του Λ είναι παχύτερη από την αριστερή, που πιθανότερον οφείλεται στην κλίση που κρατούσε τη γραφίδα ο γραφέας. Το Μ έχει τις δύο κάθετες κεραίες σχεδόν παράλληλες και τις δύο εσωτερικές σε ορθή γωνία. Το Ν έχει παράλληλες τις δύο εξωτερικές κεραίες και σε κάποιες περιπτώσεις η μεσαία πλάγια κεραία έχει μικρότερη κλίση, με αποτέλεσμα η δεξιά κεραία να προεξέχει ελάχιστα του πάνω μέρους του γράμματος. Το Ξ σχηματίζεται από τρεις οριζόντιες παράλληλες, αλλά η μεσαία κεραία είναι αρκετά μικρότερη των δύο άλλων. Το Ο δεν έχει σταθερό μέγεθος. Η οριζόντια κεραία του Π δεν προεξέχει δεξιά και αριστερά των δύο κάθετων. Επίσης η δεξιά κεραία σε κάποιες περιπτώσεις είναι ελαφρώς κυρτή. Η καμπύλη του Ρ είναι στρογγυλή. Το Υ σχηματίζεται με τη δεξιά ή την αριστερή του πλάγια κεραία να είναι μικρότερη και να τέμνει την άλλη πλάγια περίπου στο μέσον. Η κάθετη κεραία του Φ προεξέχει και πάνω και κάτω του στίχου και εφάπτεται στην αριστερή πλευρά του στρογγυλού μέρους. Το Ω είναι ανοικτό με κανονικού μεγέθους κεραίες.

Το όστρακο βρέθηκε σε επίχωση και συνεπώς –αν και τα υπόλοιπα ευρήματα χρονολογούνται κυρίως στην ύστερη ελληνιστική περίοδο– η χρονολόγηση του κειμένου δεν μπορεί να βασιστεί στα αρχαιολογικά δεδομένα. Επίσης, η χρονολόγηση του αμφορέα από τον οποίο προέρχεται το συγκεκριμένο όστρακο στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο δεν μπορεί να θεωρηθεί ασφαλές κριτήριο για τη χρονολόγηση του κειμένου, επειδή ακόμη και ένα παλαιότερο θραύσμα αγγείου θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί ως γραφική επιφάνεια. Το καθοριστικό στοιχείο για τη χρονολόγηση

του ενεπίγραφου οστράκου είναι η μορφή των γραμμάτων που περιγράφηκε παραπάνω. Ο σημερινός ελλαδικός χώρος δεν έχει προσφέρει πολλά γραπτά κείμενα⁴, αλλά η Ρόδος αποτελεί εξαίρεση, καθώς στον ίδιο χώρο με το παρόν όστρακο έχουν βρεθεί και άλλα κείμενα γραμμένα σε όστρακα, που χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο (βλ. παραπάνω, σελ. 135). Επίσης σύγκριση της γραφής μπορεί να γίνει και με άλλες περιοχές του αρχαίου κόσμου που διέσωσαν κείμενα γραμμένα σε υλικά, όπως σε πάπυρο ή όστρακα, και κυρίως με την ελληνική γραφή στην Αίγυπτο κατά την πολεμαϊκή περίοδο⁵. Εν πρώτοις, η γραφή του ροδιακού οστράκου είναι παραπλήσια της γραφής που εμφανίζεται σε παπύρους και όστρακα του τέλους του τρίτου και των αρχών του δεύτερου αιώνα π.Χ.: βλ. Turner, *GMAI*², 35 (±200 π.Χ.), 40 (τέλος του τρίτου αιώνα π.Χ.). Πιο συγκεκριμένα, πολλές ομοιότητες παρουσιάζονται με τη γραφή σε έγγραφα ή λογοτεχνικά κείμενα που χρονολογούνται στα μέσα ή στο δεύτερο ήμισυ του τρίτου αιώνα, με τη διαφορά ότι ορισμένα γράμματα, όπως τα Π, Η και σε ορισμένες περιπτώσεις τα Υ⁶ και Τ, φαίνονται αρχαιότερα (πρβλ. Seider, *Paläographie* I 3 (260-246 π.Χ.), 8 (215/213 π.Χ.), Harrauer, *Handbuch*, Text 29 Abb. 29 (μέσα του τρίτου αιώνα π.Χ.), Turner, *GMAI*², 30 (μέσα του τρίτου αιώνα π.Χ.), Crisci, ό.π. (υποσημ. 5), 15-21 (για τα έγγραφα από το αρχείο του Ζήνωνα). Από την άλλη, αν και η λογοτεχνική γραφή στον Turner, *GMAI*², 45 (160 π.Χ.) και 55 (μέσα του πρώτου αιώνα π.Χ.) έχει ομοιότητες όσον αφορά ορισμένα γράμματα, όπως Η, Θ, Ν, Ξ (ειδικά στον Turner, *GMAI*², 55 τα γράμματα Θ και Ν, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, σελ. 136), και Harrauer, *Handbuch*, Text 46 Abb. 43 (142 π.Χ.), η μορφή όλων των άλλων γραμμάτων είναι μεταγενέστερη του ροδιακού οστράκου. Τα παραπάνω στοιχεία αλλά και η γενική εντύπωση από τη γραφή προσδιορίζουν το τέλος του τρίτου έως τα μέσα του δεύτερου αιώνα π.Χ. ως την περίοδο κατά την οποία το κείμενο γράφηκε στο όστρακο⁷.

Στην άγραφή επιφάνεια κάτω από τον τελευταίο στίχο, ύψους περίπου 2,7 εκ. (που θα μπορούσε να φέρει τέσσερις ακόμη στίχους), διακρίνονται αμυδρά ίχνη ενός μεγάλου «X», που σημειώθηκε ως ένας τρόπος ακύρωσης του κενού κειμένου ή δήλωσης της περάτωσης του γραπτού κειμένου, ώστε να μη δοθεί δυνατότητα για περαιτέρω προσθήκες. Στην κάτω οξεία απόληξη του οστράκου διακρίνονται τρία γράμματα σε δύο στίχους, ΑΘ|Η. Πιθανότατα τα γράμματα αυτά είχαν σημειωθεί από τον ίδιο ή άλλο γραφέα πριν ξεκινήσει να γράφει το κείμενο. Τέτοια γράμματα στην ίδια θέση έχουν παρατηρηθεί και σε άλλα όστρακα της ανασκαφής (λογαριασμούς, εμπορικές επιστολές κτλ.) και τα έχουμε ερμηνεύσει ως αρχικά του ονόματος του κατόχου του οστράκου ή του

⁴ Για τα έως τώρα ευρήματα βλ. N. Litinas, *Greek Ostraca from Chersonesos*, Vienna 2008, 25-26. Δεν αναφερόμαστε σε ενεπίγραφες σημειώσεις σε αγγεία, που έχουν βρεθεί σε διάφορες περιοχές, όπως στην αρχαία Αγορά της Αθήνας κτλ.

⁵ Βλ. επίσης E. Crisci, *Scrivere Greco fuori d'Egitto. Ricerche sui manoscritti greco-orientali di origine non egiziana dal IV secolo a.C. all'VIII d.C.*, Pap.Flor. XXVII, Firenze 1996, 21, για την έλλειψη γραπτών μαρτυριών για την περίοδο από τα μέσα του τρίτου αιώνα π.Χ. έως και τον δεύτερο αιώνα μ.Χ. στην Ελλάδα, Μικρά Ασία και Συρία.

⁶ Για τη μορφή του Υ στον τρίτο αιώνα π.Χ. πρβλ. την εγχάρακτη επιγραφή *ΕΥΡΥΚΡΑΤΗΣ* σε τεφροδόχο υδρία από τη νεκρόπολη στον Πόνταμο της Χάλκης. Βλ. *Clara Rhodos* II, σελ. 160, εικ. 44.

⁷ Δεν μπορεί ωστόσο να αποκλειστεί μία μεταγενέστερη χρονολόγηση προς τα τέλη του δεύτερου αιώνα π.Χ., αν υποθέσουμε ότι ο γραφικός χαρακτήρας του γραφέα συμπεριελάμβανε ορισμένες παλαιότερες μορφές γραμμάτων.

γραφέα· βλ. επίσης παρακάτω (σελ. 153) για την πιθανότητα ο γραφέας του ροδιακού οστράκου να ήταν σπουδαστής.

E4062

10,3 x 15 εκ.

3ος/2ος αιώνας π.Χ.

1 Ἡ Σαμὴ Γαυκέρη
τὸν ἔρωτα θέλου-
σ' ἀποθέσθα<ι> καὶ
τὰς ἡδυπίκρους
5 φλοντίδας εὐξα-
μένη κήπιτυχοῦσ' ἀ-
νέθηκεν ὄρασθα-
ι τοῖς φιλέρωσιν
ἐμ πίνακι γραπτῆν
10 τὴν τότε παννυχίδα
τάξας Πάπυλιδη τή-
νδε λύσιν δακρύων
καὶ σὺ δέχου θίασον
τῆς ση

X

15 ΑΘ
Η

1 διαβ. Γλυκέρη 5 διαβ. φροντίδας 9 διαβ. ἐν 11 παπυλιδη

Ο γραφέας προσγράφει το Ι στον στίχο 11 και δεν σημειώνει τόνους, πνεύματα και άλλα διακριτικά σημεία. Οι γραφές στον στίχο 5, *φλοντίδας*, και στον στίχο 9, *ἐμ πίνακι*, είναι φωνολογικές ή ροδιακές διαλεκτικές παραλλαγές. Σε δύο περιπτώσεις ο γραφέας συλλαβίζει λανθασμένα λέξεις (στίχοι 7-8 *ὄρασθα/ι* και στίχοι 11-12 *τή|νδε*), όχι από άγνοια, αλλά επειδή φαίνεται ότι ήθελε να καλύψει όλο το πλάτος του οστράκου. Ωστόσο, αφήνει ένα κενό διάστημα ενός ή δύο γραμμάτων στο τέλος των στίχων 8 και 9. Στον στίχο 3 έχει παραλείψει το *ι* στο τέλος του απαρεμφάτου *ἀποθέσθα<ι>*. Επίσης, ενδιαφέρον είναι το όνομα στον πρώτο στίχο *Γαυκέρη*. Πρόκειται προφανώς για λάθος αντι του ορθού *Γλυκέρη*.

Οι στίχοι 1-10 περιέχουν δύο ελεγειακά δίστιχα ενός επιγράμματος. Ο γραφέας δεν αλλάζει στίχο με την αρχή του πεντάμετρου στο πρώτο ελεγειακό δίστιχο και στο εξάμετρο του δευτέρου ελεγειακού δίστιχου. Αντίθετα, ο πεντάμετρος του δευτέρου ελεγειακού δίστιχου ξεκινά από την αρχή του στίχου 9⁸. Οι στίχοι 11-14 περιέχουν έναν πεντάμετρο (*τάξας Πάπυλιδη τήνδε λύσιν δακρύων*) και έναν ημιτελή εξάμετρο (*καὶ σὺ δέχου*

⁸ Για την αντιγραφή κατά στίχον των επιγραμμάτων στους παπύρους της ελληνιστικής εποχής βλ. N. Krevans, «The Arrangement of Epigrams in Collections», στο P. Bing – J.S. Bruss, *Brill's Companion to Hellenistic Epigram*, Leiden-Boston 2007, 131-146, ειδ. 135 και σημ. 25. Παρόλο που το πλάτος ενός οστράκου περιορίζει την καταγραφή ενός ολόκληρου μετρικού στίχου, ο γραφέας θα μπορούσε να υποδείξει την κάθε νέα μετρική με εισθεση· βλ. την αλλαγή των στίχων σε ένα όστρακο που διασώζει στίχους μίας κωμωδίας του Αριστοφάνη στο N. Litinas, «Aristophanes on a Bank Receipt(?)», *ZPE* 141 (2002), 103-5.

θίασον τῆς ση)⁹, οι οποίοι ξεκινούν από την αρχή του στίχου¹⁰. Όμως αυτή η σειρά δεν αποτελεί ελεγειακό δίστιχο και ίσως αυτή είναι η αιτία που ο γραφέας, όταν το αντιλήφθηκε, σταμάτησε την αντιγραφή του επιγράμματος και την ολοκλήρωσή του και ακύρωσε με ένα «X» το κενό διάστημα. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε δύο εικασίες, εξίσου πιθανές:

α. Η σύνθεση του επιγράμματος περιείχε (τουλάχιστον) τέσσερα ελεγειακά δίστιχα, από τα οποία ο εξάμετρος του τρίτου ελεγειακού δίστιχου και ο πεντάμετρος του τετάρτου έχουν παραληφθεί, είτε σκόπιμα είτε από αβλεψία¹¹:

Ἡ Σαμὴ Γλυκέρη τὸν ἔρωτα θέλουσ' ἀποθέσθαι
καὶ τὰς ἠδυπίκρους φροντίδας εὐξαμένη
κῆπιτυχοῦσ' ἀνέθηκεν ὄρασθαι τοῖς φιλέρωσιν
ἐν πίνακι γραπτὴν τὴν τότε παννυχίδα.
- = - = - = - = - = - -¹²
τάξας Πάπυλιδη τήνδε λύσιν δακρύων.
καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση = - = - -
- = - = - = - = - = -

Μετάφραση: Η Γλυκέρη από τη Σάμο επιθυμώντας να απαλλαγεί από τον έρωτα και τις γλυκόπικρες έγνοιες του, προσευχήθηκε, τα κατάφερε και προσέφερε σε πίνακα μία ζωγραφιστή παράσταση της τότε παννυχίδας, ώστε να τον βλέπουν οι ερωτευμένοι. ... επειδή όρισες για τον Παπυλίδη αυτήν εδώ τη λύτρωση από τα δάκρυα. Και συ να δεχτείς τον θίασο...

Στην περίπτωση αυτή και οι οκτώ στίχοι θα μπορούσε να είναι μέρος ενός μόνον επιγράμματος. Δεν αποκλείεται όμως το κείμενό μας να αποτελεί σύνθεση που επιλέγει στίχους από δύο επιγράμματα. Τα δύο πρώτα ελεγειακά δίστιχα πιθανότατα θα προέρχονταν από το πρώτο επίγραμμα, ενώ ο πεντάμετρος *τάξας Πάπυλιδη τήνδε λύσιν δακρύων* με τον ημιτελή εξάμετρο *καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση* από το δεύτερο¹³.

β. Ο γραφέας έγραψε από αβλεψία πρώτα τον πεντάμετρο *τάξας Πάπυλιδη τήνδε λύσιν δακρύων* και στη συνέχεια τον εξάμετρο *καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση = - = - -*:

⁹ Αν το κείμενο συμπληρωθεί *καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση = - = -* θα μπορούσε να ληφθεί ως πεντάμετρος, αλλά τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπάρχει ένα λάθος του γραφέα στον στίχο *τάξας Πάπυλιδη τήνδε λύσιν δακρύων* που να τον έκανε εξάμετρο.

¹⁰ Ο στίχος 11 (αρχή πεντάμετρου) φαίνεται να είναι γραμμένος σε εισθεση σε σχέση με τους υπόλοιπους στίχους του κειμένου, γεγονός που ίσως δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, επειδή και ο προηγούμενος στίχος 10 (από το μέσον του πεντάμετρου) βρίσκεται στην ίδια περίπου θέση.

¹¹ Παράδειγμα παράληψης συλλαβών από αβλεψία του χαρακτήρα μιας επιγραφής βρίσκουμε σε ένα αναθηματικό επίγραμμα στον Πάνα από τη Βέροια του τρίτου αι. π.Χ.: βλ. Εμμ. Βουτυράς, «Παρατηρήσεις σε δύο επιγράμματα από τη Βέροια», στο *ΚΕΡΜΑΤΙΑ ΦΙΛΙΑΣ. Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου. Τόμος Β, Επιγραφική - Αρχαιολογία - Varia*, Αθήνα 2009, 33-45, ειδ. 35.

¹² Για τους κανόνες που διέπουν τον δακτυλικό εξάμετρο και πεντάμετρο στα επιγράμματα βλ. E. Magnelli, «Meter and Diction: From Refinement to Mannerism», στο Bing - Bruss, ό.π. (υποσημ. 8), 165-83, ειδ. 179-181.

¹³ Ωστόσο δεν υπάρχει κάποιο διαχωριστικό σημείο ανάμεσα στους στίχους 10 και 11, ώστε να γίνεται διάκριση των δύο επιγραμμάτων. Στους παπύρους σε ανάλογες περιπτώσεις χρησιμοποιείται η *παράγραφος*, μία μικρή οριζόντια γραμμή· βλ. Krevans, ό.π. (υποσημ. 8), 135.

Ἡ Σαμὴ Γλυκέρη τὸν ἔρωτα θέλουσ' ἀποθέσθαι
καὶ τὰς ἡδυπίκρους φροντίδας εὐξαμένη
κῆπιτυχοῦσ' ἀνέθηκεν ὄρασθαι τοῖς φιλέρωσιν
ἐν πίνακι γραπτὴν τὴν τότε παννυχίδα.
καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση = - = - -
τάξας Παπυλίδη τήνδε λύσιν δακρῦων.

Μετάφραση: Η Γλυκέρη από τη Σάμο επιθυμώντας να απαλλαγεί από τον έρωτα και τις γλυκόπικρες έγνοιες του, προσευχήθηκε, τα κατάφερε και προσέφερε σε πίνακα μία ζωγραφιστή παράσταση της τότε παννυχίδας ώστε να τον βλέπουν οι ερωτευμένοι. Και συ να δεχτείς τον θίασο..., επειδή όρισες για τον Παπυλίδη αυτήν εδώ τη λύτρωση από τα δάκρυα.

Σχολιασμός

1 Ἡ Σαμὴ Γλυκέρη: Το όστρακο παραδίδει τη γραφή *Γαυκέρη*, αλλά πρόκειται προφανώς για λάθος του γραφέα. Για μετρικούς λόγους ούτε το όνομα *Γαυκέρη* μπορεί να μείνει ως έχει, ούτε και το όνομα *Γλαυκέρα* μπορεί να διορθωθεί εδώ, αν και μαρτυρείται στη Λέσβο στον 2^ο-1^ο αι. π.Χ. (βλ. *LGPV* I, λ. Γλυκέρα 5). Πιθανότατα η ομοιότητα των γραμμάτων Α και Λ μπορεί να αποτελεί την αιτία της σύγχυσης κατά την αντιγραφή.

Ο ιωνικός τύπος του ονόματος δεν μαρτυρείται στην αρχαία λογοτεχνία και στα επιγραφικά ή παπυρολογικά κείμενα, αλλά εδώ χρησιμοποιείται για μετρικούς λόγους. Διάφορες μορφές του ονόματος (*Γλυκέρα*, *Γλυκέριον*, *Γλυκερίς*, *Γλυκερία*) απαντώνται σε ελληνικές επιγραφές: βλ. λ. στο *LGPV* I-V. Στη Ρόδο το όνομα *Γλυκέρα* απαντά στην επιγραφή επιτύμβιου βωμού (βλ. Α. Maiuri, “Nuove iscrizioni greche dalle Sporadi meridionali”, *ASAA* 2 [1916], 158, no 65) και σε μία αδημοσίευτη επιγραφή επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφη παράσταση.

Στη λογοτεχνία (ειδικά στον Μένανδρο¹⁴) είναι ιδιαίτερα προσφιλής η χρήση του ονόματος Γλυκέρα αναφορικά με εταιρές (βλ. *Der Neue Pauly* 4, λ. Glykera). Ο Αθήναιος (13.584a, 585d, 586b-d, 594d, 595d-e, 596b, 605d) αναφέρει εταιρές με αυτό το όνομα και Γλυκέρα ονομάζεται η μία από τις συνομιλούσες εταιρές στον πρώτο από τους Εταιρικούς Διαλόγους του Λουκιανού με τίτλο «*Γλυκέρα και Θαΐς*». Γνωστή εταιρά είναι και η Γλυκέρα του Αρπάλου· πρβλ. Διόδ. Σικ. 17.108.6. Στα επιγράμματα συναντάμε μια εταιρά με το όνομα Γλυκέρα στο άδηλο επιγράμμα *Ανθ. Παλ.* 16.249¹⁵. Ωστόσο, καθώς δεν γνωρίζουμε την καταγωγή των περισσότερων εταιρών με το όνομα

¹⁴ Για τη Γλυκέρα στον Μένανδρο βλ. Α. Körte, λ. Menandros, *RE* (1931) 707-761, ιδ. 712, 719-720. A.W. Gomme – F.H. Sandbach, *Menander. A Commentary*, London, Oxford University Press, 1973, 466- A. Trail, Women and the Comic Plot in *Menander*, Cambridge 2008, 8. Η μορφή της εικονίζεται σε δύο ψηφιδωτά δάπεδα ρωμαϊκής εποχής από τη Δάφνη στην Αντιόχεια του Ορόντη, στα οποία υπάρχει αναγραφή του ονόματος της Γλυκέρας και των παριστανόμενων μορφών του Μενάνδρου και της Κωμωδίας. Βλ. W.A. Cambell – R. Stillwell, «Catalogue of Mosaics», στο R. Stillwell (εκδ.) *Antioch on-the-Orontes III The excavations 1937-1939*, Princeton 1941, σελ. 185-186, αρ. 131, πιν. 63 και σελ. 176-177, αρ. 111, πιν. 50. Επίσης, Α.Μ. Friend, «Menander and Glykera in the Mosaics of Antioch» στον ίδιο τόμο, σελ. 248-251. Γνωστές εξάλλου είναι οι επιστολές της Γλυκέρας προς τον Μένανδρο και του ίδιου προς αυτήν στο έργο του Αλκίφρονος, καθώς και της Γλυκέρας προς τη Βακχίδα (4.2, 4.18, 4.19).

¹⁵ Στα επιτύμβια επιγράμματα *Ανθ. Παλ.* Appendix 36 και 296 εμφανίζονται δύο γυναίκες με το όνομα Γλυκέρα και σίγουρα δεν πρόκειται για εταιρές.

Γλυκέρα, δεν μπορούμε να πούμε αν ο ποιητής του ροδιακού επιγράμματος είχε υπόψη του κάποια ιστορία μίας από αυτές τις φημισμένες εταιρίες.

Η Σάμος, τόπος καταγωγής της Γλυκέρης του ροδιακού οστράκου, παρουσιάζει μακρύ κατάλογο εταιρών στην Ελληνική Ανθολογία¹⁶ και σε άλλες πηγές¹⁷. Επίσης, Σάμιες αναφέρονται και σε μη ερωτικά επιγράμματα, όπως οι τρεις Σάμιες υφάντριες στο επίγραμμα *Ανθ. Παλ.* 6.39 (Αρχίου) που αφιερώνουν τα εργαλεία της δουλειάς τους στη θεά Αθηνά.

2-5 θέλουσ': Πρβλ. Σαπφώ, απόσπ. 1 *κωύκ έθέλοισα*. Για τη σημασία και τη χρήση της μετοχής αυτής στη Σαπφώ βλ. A. Giacomelli, «The Justice of Aphrodite in Sappho Fr. 1», *TAPhA* 110 (1980), 135-142, ειδ. 138.

τὸν έρωτα... ἀποθέσθαι: Για το ρήμα *ἀποτίθεται* με αντικείμενο τον έρωτα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο ποιητής έχει υπόψη του το χωρίο του Θεογν. 2.1369 *παιδὸς έρωσ καλὸς μὲν έχειν, καλὸς δ' ἀποθέσθαι* πρβλ. και Ευρ. *ΙΑ* 556-557 *καί μετέχοιμι τᾶς Αφροδίτας, πολλὰν δ' ἀποθείμαν* (όπου το όνομα *Αφροδίταν* χρησιμοποιείται μετωνυμικά αντί του ουσιαστικού *έρωτα*). Άλλες παράλληλες φράσεις είναι του Μελέαγρου (*Ανθ. Παλ.* 12.82) *έσπυδον τὸν έρωτα φυγεῖν* και του Αθήναιου 13.590d *οὐδέπω τοῦ έρωτος ἀπηλλαγμένους*. Η φράση όμως *ἀποτίθεται φροντίδας* δεν έχει ακριβές παράλληλο στην αρχαία ελληνική γραμματεία παρά μόνο στον Φίλωνα, *Περὶ Φυτουργίας Νῶε* 56 *φροντίδων ἄχθος ἀποτιθέμενοι*.

ήδυπίκρους: Το επίθετο *ήδυπίκρους* είναι αμάρτυρο και στο όστρακό μας χαρακτηρίζει τις ερωτικές φροντίδες, από τις οποίες θέλει να απαλλαγεί η Γλυκέρη. Η Σαπφώ ήδη τον 6^ο αιώνα π.Χ. πρώτη περιγράφει τον έρωτα ως *γλυκύπικρον ἀμάχανον ὄρπετον* (L-P 130) και οι επιγραμματοποιοί Ποσειδίππος (*Ανθ. Παλ.* 5.134 *μέλοι δ' ήμῖν ὁ γλυκύπικρος Έρωσ*) και Μελέαγρος (*Ανθ. Παλ.* 12.109 *τὸ γλυκύπικρον Έρωτος ἔχων βέλος*) περιγράφουν τον ίδιο τον Έρωτα ή το βέλος του με το ίδιο επίθετο¹⁸. Το ότι οι ποιητές χρησιμοποιούσαν το επίθετο αυτό τόσο χαρακτηριστικά σχολιάζεται από τον Γαληνό 11.586 *γλυκύπικρον, ὡσπερ οἱ ποιηταὶ τὸν έρωτα προσαγορεύουσι* πρβλ. και Μουσαῖο 166 *ήδη δέ γλυκύπικρον ἐδέξατο κέντρον Έρώτων*. Το γλυκύ και πικρό του έρωτα ή των ηδονών του αποτελεί κοινό τόπο στους αρχαίους συγγραφείς¹⁹. Το γλυκύ ή το πικρό όμως των φροντίδων εμφανίζεται μόνο στον Πίνδ. *ΟΔ.* 1.19 *νόον ὑπὸ γλυκυτάτοις ἔθηκε φροντίσιν* Ευρ. *Μήδεια* 1035-1036 *νῦν δ' ὄλωλε δὴ γλυκεῖα φροντίς* Ευρ., απόσπ. 34 (Nauck) *γλυκεῖα*

¹⁶ Βλ. A. Sens, *Asclepiades of Samos: Epigrams and Fragments*, Oxford 2001, 45, σημ. στον στ. 1 του επιγράμματος vii.

¹⁷ K. Tsantsanoglou, «The Memoirs of a Lady from Samos», *ZPE* 12 (1973), 192-193.

¹⁸ Πρβλ. επίσης το επίθετο στον Πίνδ. απ. 128b *γλυ/κ/υ/π/ικ./* βλ. P. Hummel, *L'épithète pindarique: etude historique et philologique*, Bern 1999, 403, παραθέτοντας το επίθετο *γλυκυόξεις* στον Φιλόξενο, *PMG* 836 (b) 18 (Page).

¹⁹ Βλ. Πρβλ. Θεογν. 2.1352-1355 *πικρός και γλυκός έστι* Πλ. *Συμπ.* 186d *πικρόν γλυκεῖ*. Ο μελιχρός Έρωσ δεν μπορεί να είναι πάντοτε γλυκός, αλλά συχνά, αφού πικράνει πολύ, γίνεται γλυκότερος (Ασκληπιάδης, *Ανθ. Παλ.* 12.153· βλ. Sens, ό.π. [υποσημ. 16], 106, σημ. στον στ. 4 του επιγράμματος xvi). Εάν όμως γίνει δυσάρεστος, γνωρίζει ο ίδιος να προσφέρει ανάμεικτο το πικρό με μέλι (Μελέαγρος, *Ανθ. Παλ.* 12.154) και Μελέαγρος (*Ανθ. Παλ.* 5.163) *ὅτι και γλυκύ και δυσόιστον πικρόν ἀεί κραδία κέντρον Έρωτος έχει*. Πρβλ. επίσης *Ανθ. Παλ.* 5.190 (Μελέαγρου), 12.50 (Ασκληπιάδου) και 12.84 (Μελέαγρου) (για τον πικρό έρωτα): Φίλων *Ενυπν.* 2.150 *γλυκυπίκρου πληρουμένους ήδονης*. Πλούτ. 681b *ήν (τήν ήδονήν) αὐτοὶ γλυκύπικρον ὀνομάζουσιν* Αλκίφρ. 4.11.1 *έρωτος ὅσον ήδίστου τότε, τοσοῦτον πικροῦ νῦν μνήμην* Λόγγος 3.14.3 *γλυκύ τι, ὡς ἔοικεν, έστί τὸ έργον και νικᾷ τὸ έρωτος πικρόν*.

γάρ μοι φροντίς οὐδαμῆ βίου Σοφ. *Οιδ. Κολ.* 1390 τὸ γὰρ τὴν φροντίδ' ἔξω τῶν κακῶν οἰκεῖν γλυκύ πρβλ. επίσης Αλκίφρ. 35.2 τὰς παρὰ τὴν νύκτα φροντίδας.

φλοντίδας: Το όστρακο παραδίδει τη γραφή *φλοντίδας*²⁰. Για το φαινόμενο σε ελληνικούς παπύρους της πολεμαϊκής περιόδου στην Αίγυπτο βλ. Mayser, *Grammatik* 11, §37.2. Η σημασία του *φροντίς* είναι «έγνοιες»· βλ. LSJ στο λ. *φροντίς* 12c.

5-6 εύξαμένη κήπιτυχοῦσ': Για το ρήμα εὔχεσθαι (συνήθως στη μετοχή του αορίστου) βλ. M.L. Lazzarini, “Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica”, *MemLinc Ser.* 8.19 (1976), 47-354, ειδ. 99· M. Depew, “Reading Greek Prayers”, *CLAnt.* 16 (1997), 229-258, ειδ. 241· X. Κριτζάς, «Αναθηματική επιγραφή στους Κωρήτες», στο F. Carinci – N. Cucuzza – P. Militello – O. Palio (επιμ.), *Κρήτης Μινωίδος. Tradizione e identità minoica tra produzione artigianale, pratiche cerimoniale e memoria del passato, Studi offerti a Vincenzo La Rosa per il Suo 70° compleanno*, Padova, 477-490, ειδ. 479. Και τα δύο ρήματα εμφανίζονται μαζί στον Ασπράμψυχο 90.4 *ἐπιτεύξη ἐπικλήσεως ἥσπερ ἠύξω*, και στον Αλκίφρ. 4.14.7 *καταπαννυχίσασαι δ' οὖν καὶ τοὺς ἐραστάς κακῶς εἰποῦσαι καὶ ἄλλων ἐπιτυχεῖν εὐξάμεναι*. Σε ένα επιγράμμα που αποδίδεται στον Ποσειδωνιο ή στον Ασκληπιάδη (*Ανθ. Παλ.* 5.209) οι ευχές του Κλέανδρου δεν πήγαν χαμένες και η Νικώ ανταποκριθηκε στον έρωτά του, (στίχοι 7-8) *νῦν δ' ἴσος ἀμφοτέροις φιλήης πόθος· οὐκ ἀτελεῖς γάρ | εὐχαὶ τὰς κείνης εὐξάτ' ἐπ' ἠόνος*. Για τη μετοχή *εύξαμένη* πρβλ. τα επιγράμματα *Ανθ. Παλ.* 6.209, 2 του Αντιπάτρου, και *Ανθ. Παλ.* 6.147, 2 (*Επίγραμ.* LIV Pf.) και *Ανθ. Παλ.* 6.148, 3 (*Επίγραμ.* LV Pf.) του Καλλιμάχου. Πρβλ. επίσης Αθήναιο 13.573e. Για τη μετοχή *ἐπιτυχοῦσα* πρβλ. *Ανθ. Παλ.* 6.211, 6 (Λεωνίδου) *ῶν ἤθελεν τυχοῦσα*. Για τη φράση *εύξάμενος ἀνέθηκε* βλ. W. Clarysse - M. Huys, «A Verse Inscription from the Temple of Ain Labakha», *ZPE* 113 (1996), 213-215, σημ. στους στίχους 1-2. Για τη σχέση αναθέτη, αναθήματος και θεού βλ. L. Demoule-Lyotard, «L'analyse formelle des textes antiques: une étude préliminaire», *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 26e année, 3-4 (1971), 705-722.

6-8 ἀνέθηκεν ὀράσθαι: Πρβλ. την ίδια φράση σε επιγράμμα του Καλλιμάχου, *Ανθ. Παλ.* 7.458, 3 (*Επίγραμ.* L Pf.) *ἀνέθηκεν ἐπεσομένοισιν ὀράσθαι*. Για το απλό ρήμα πρβλ. Καλλιμάχο, *Ανθ. Παλ.* 6.148, 2 (*Επίγραμ.* LV Pf.) *ἔθηκε θεῶ*. Για το ρήμα *ἀνατιθέναι* βλ. Lazzarini, ό.π. (σημ. στους στ. 5-6), 70-72.

8 τοῖς φιλέρωσι: Το επίθετο χρησιμοποιείται στα ερωτικά επιγράμματα από τον Μελέαγρο (*Ανθ. Παλ.* 5.156 *ἀ φίλεως χαροποῖς Ασκληπιάς* *Ανθ. Παλ.* 5.191 *ἄστρα καὶ ἡ φιλέρωσι καλὸν φαίνουσα Σελήνη*· 197 *ναὶ μὰ τὸν εὐπλοκάμου Τιμοῦς φιλέρωτα κίκιννον*· 171 *τὰς φιλέρωτος Ζηνοφίλας*) και τον Λεωνίδη (*Ανθ. Παλ.* 5.206 *ἡ φίλεως Σατύρη*). Πρβλ. επίσης Νικάνδρο, απ. 16 (Gow-Scholfield) *πομπίλος ὃς ναύτησιν ἀδημονέουσι κελεύθους μηνύσαι φιλέρωσι καὶ ἀφθογγός περ ἀμύνων*. Σε ένα επιγράμμα του Φιλήτα από τη Σάμο, μία εταιρα περιγράφεται ως *φιλέραστος* (*Ανθ. Παλ.* 6.210).

²⁰ Για τη φωνολογική εναλλαγή των υγρών λ και ρ στις επιγραφές της Ρόδου βλ. O. Hoffmann, «Grammatik und Wortregister zu den rhodischen Inschriften», στο H. Collitz (εκδ.), *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, Göttingen 1886, 597, όπου παραπέμπει σε ένα μόνο παράδειγμα, αλλά με ερωτηματικό.

Ανάθημα ενός πίνακα με ζωγραφική εικόνα (*γραφή*) που αναπαριστούσε το πάθος που εγείρει ο έρωτας, όπως είναι γνωστός από τον μύθο της Ευρώπης, περιγράφεται στον Αχιλλέα Τάτιο 1.1.1-1.2.1, και προκαλεί σε έναν παρευρισκόμενο νέο την ενθύμηση των ερωτικών προσωπικών βασάνων, «*τοσαύτας ὕβρεις ἐξ ἔρωτος παθῶν*».

9-10 *ἐμ πίνακι γραπτὴν τὴν τότε παννυχίδα*: Το όστρακο παραδίδει τη γραφή *ἐμ πίνακι*. Η φωνολογική εναλλαγή των ἐνρινων *μ* και *ν* πριν το χειλικό *π* είναι συνηθισμένο φαινόμενο σε πολλές περιοχές· βλ. C.D. Buck, *The Greek Dialects*, Chicago 1968⁴, 82, §96. Για τις επιγραφές της Ρόδου βλ. O. Hoffmann, “Grammatik und Wortregister zu den rhodischen Inschriften”, στο H. Collitz (εκδ.), *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, Göttingen 1886, 600· βλ. W. Peek, *Griechische Vers-Inschriften*, Berlin 1955, αρ. 1451, 4 (Ρόδος, περ. 200 π.Χ.) *ἐμ πυρί*.

Για τη φράση *ἐν πίνακι* πρβλ. Όμ. *Ιλ.* 6.169 *γράφας ἐν πίνακι πτυκτῶ θυμοφθόρα πολλά*. Κανονικά θα περιμένε κανείς το επίθετο *γραπτός* να χαρακτηρίζει το ουσιαστικό *πίναξ*. Πρβλ. Πλούτ. 232e *ἐπεὶ δ' ἰδὼν τις ἐν πίνακι γραπτῶ Λάκωνας ὑπ' Ἀθηναίων σφαττομένους* τον ρήτορα του τρίτου-τετάρτου αιώνα μ.Χ. Μένανδρο, *Περὶ ἐπιδεικτικῶν* 377 *πλήρεις εἰκόνων αἱ πόλεις, αἱ μὲν πινάκων γραπτῶν, αἱ δὲ που καὶ τιμιωτέρας ὕλης* (σχῆμα υπαλλαγῆς).

Η φράση *τὴν τότε παννυχίδα* παραδίδεται αυτούσια στον Ποσειδιππο 53 (C. Austin – G. Bastianini, *Posidippi Pellaei quae supersunt omnia*, Milano 2002), και καταλαμβάνει και εκεί το δεύτερο ημιστίχιο του δακτυλικού πεντάμετρου: *Καλλιόπη, σὺ μὲν ᾤδε· σέ δὲ κλαίουσιν ἐταῖραι, | παρθένε, καὶ λυπρὴν τὴν τότε παννυχίδα, | ἦι σὺ καθ' ὑψηλοῦ τέγεος κάλλιστον ἄγαλμα | μητρὶ παρ' Οὐρανίης Κύπριδος ἐξέπεσες*. Βλ. σχολ. *P.Mil. Vogl.* VIII 309, col. viii 31-34, σελ. 174.

Πίνακας με ζωγραφιστή (*γραπτή*) εικόνα²¹ ήταν το ανάθημα της Γλυκέρης του οστράκου μας. Το θέμα του πίνακα ήταν μία *παννυχίς*, μία ολονύχτια γιορτή, άλλοτε καθαρά λατρευτικού χαρακτήρα και άλλοτε ερωτικό ξεφάντωμα με συμπόσια, χορούς, αυλούς και κιθάρες, και συνδέονται με εορτασμούς προς τιμήν της Αφροδίτης, του Ἄδωνη, της Δήμητρας και άλλων θεοτήτων²². Γραπτή παράσταση παννυχίδας απεικονίζεται στο αέτωμα του γνωστού ερυθρόμορφου, πήλινου πίνακα της Νιννίου από το ιερό της Δήμητρας στην Ελευσίνα (γύρω στο 370 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 11036)²³. Τον ναϊσκόμορφο πίνακα, που στην κεντρική σκηνή του φέρει πολυπρόσωπες συνθέσεις θεών και θνητών σχετικές με τα Μεγάλα Μυστήρια, ανέθεσε *τοῖν θεοῖν*, σύμφωνα με την εγχάρακτη επιγραφή στη βάση του, η *Νίννιον*, (εταίρα, όπως πιθανότατα υποδηλώνεται από τον τρόπο αναγραφῆς του ονόματός της;), η μορφή της

²¹ Για τους γραπτούς πίνακες βλ. J. Boardman, «Painted Votive Plaques and an Eraly Inscription from Aegina», *ABSA* 49 (1954), 183-201. Για πίνακες ως αναθήματα βλ. Depew, ό.π. (σημ. στους στ. 5-6), 257-258.

²² B. Bravo, *Pannychis e simposio. Feste private notturne di donne e uomini nei testi letterari e nel culto*. Pisa-Roma, Istituti editoriali e poligrafici internazionali, 1997. Θεωρούμε ότι εδώ η λέξη *παννυχίς*, επειδή τίθεται κατ' αναλογία με τη λέξη *θιασος* παρακάτω, έχει τη σημασία της ολονύκτιας εορτής και όχι του ξενυχτιού (βλ. LSJ στα λ. *παννυχίς* II και *παννυχιζω* II και *Ανθ. Παλ.* 6.71, 6· επίσης πρβλ. *Ανθ. Παλ.* 12.250, 1 *νυκτερινήν... ὥρην*).

²³ K. Papangeli, «Cast of Ninnion Pinax», στο N. Kaltsas – Al. Shapiro (εκδ.), *Worshipping Women. Ritual and Reality in Classical Athens*, New York 2008, 150, αρ. 66. Βλ. Επίσης M. Tiverios, «Women of Athens in the Worship of Demeter: Iconographic Evidence from Archaic and Classical times», στο Kaltsas – Shapiro (εκδ.), *Worshipping Women*, ό.π., 129-131.

οποίας πιστεύεται ότι εικονίζεται στον πίνακα. Η παράσταση της παννυχίδας στο αέτωμα, όπου παριστάνονται γυναικείες και ανδρικές μορφές, με μία αυλητρίδα ανάμεσά τους, με ζωηρές χειρονομίες και στεφανωμένες με κλαδιά μυρτιάς, σχετίστηκε με τον εορτασμό τη νύχτα της άφιξης των λατρευτών της θεάς στο ιερό της Ελευσίνας, που περιελάμβανε άσματα και χορούς. Σύμφωνα με άλλη άποψη η παννυχίδα συνδέεται με τον εορτασμό των Αλώων, γιορτής που συνδέεται επίσης με τη Δήμητρα, στην οποία συχνά μνημονεύεται από αρχαίους συγγραφείς η συμμετοχή εταιρών. Εκτενής αναφορά για τέτοιο εορτασμό εταιρών γίνεται στην επιστολή της Μεγάρας προς τη Βακχίδα (Αλκίφρ. 4.14.7), στην αρχή της οποίας μάλιστα αναφέρεται ότι είχαν συμμετάσχει όλες στον εορτασμό, *καταπαννυχίσασαι*, εκτός από τη Βακχίδα, που δεν παρέστη, αν και είχε προσκληθεί *ὑπὸ Γλυκέρας ἐπὶ θυσίαν*.

Σε αυτήν την κατηγορία αναθημάτων ίσως ανήκουν και τα θραύσματα γραπτού πήλινου πίνακα που απεικονίζουν εταιρές σε ερωτικούς εναγκαλισμούς με συμποσιαστές, τα οποία χρονολογούνται στο 520-510 π.Χ. και προέρχονται από την Ακρόπολη²⁴. Επίσης, μία προσωποποιημένη Παννυχίδα διακρίνεται ανάμεσα στην Αφροδίτη, τον Άδωνη και άλλες μορφές στην αττική ερυθρόμορφη υδρία του περ. 415 π.Χ.²⁵. Θα ήταν μία ελκυστική πρόταση ότι εδώ ο ποιητής υπονοεί ότι στον πίνακα απεικονίζονταν μία τέτοια μορφή και όχι η ολονύκτια γιορτή, αλλά το επίρρημα *τότε* μας οδηγεί να αποκλείσουμε αυτήν την υπόθεση.

Αναθήματα σε ιερά από εταιρές αποτελούσαν κοινό τόπο στην αρχαιότητα²⁶. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν το χρυσό άγαλμα με τη μορφή της Φρύνης στους Δελφούς, φιλοτεχνημένο από τον Πραξιτέλη (Πλουτ. 401a. Αθήναιος 13.591b. Πρβλ. επίσης *Ανθ. Παλ.* 6.260, 16.203-206). Εταιρές από την Αττική συνόδευσαν τον Περικλή κατά την πολιορκία της Σάμου και έκτισαν ναό της Αφροδίτης στο νησί από τα χρήματα που κέρδισαν (Αθήναιος 13.572f). *Εικόνα* και *βοῦν χαλκῆν* ήταν η αφιέρωση της *διαβοήτου* *εταίρας Κοτίννας*, στο ιερό της Χαλκιοίκου Αθηνάς στη Σπάρτη (Αθην. 13.574c-d). *Εικόνα* και *μίτρην* και άγαλμα(;) του Πάνα ανέθεσε η *Σίμων ἢ περίφοιτος* στην Κύπριδα (*Ανθ. Παλ.* 13.24. Καλλιμαχος, *Επιγρ.* XXXVIII Pf.). Στην Κύπριδα Αφροδίτη η εταιρα Βιθυνίς *εὐξαμένη*, αφιέρωσε επίσης *εἶδωλον λύγδιον* της μορφής της (Αντιπάτρου, *Ανθ. Παλ.* 6.209). Λιγότερο δαπανηρά, αλλά σημαντικά για τις κατόχους τους, αφού αποτελούσαν αγαπημένα προσωπικά αντικείμενα ή δώρα, ήσαν μεταξύ άλλων οι αναθέσεις κατόπτρων, σανδάλων, κοσμημάτων και πολύτιμων ζωνών, γνωστές από επιγράμματα της Ελληνικής Ανθολογίας. Η Λαΐς προσφέρει το κάτοπτρό της στην Παφία, επειδή δεν θέλει πια να αντικρίζει το γερασμένο της πρόσωπο στον καθρέφτη, αυτή που κάποτε είχε πλήθος νέων εραστών (Πλάτωνος, *Ανθ. Παλ.* 6.1 και Ιουλιανού, 6.18· πρβλ. και 6.20). Πρβλ. επίσης *Ανθ. Παλ.* 6.17 (Λουκιανού) για τα παίγνια που αφιέρωσαν στην Κύπριδα τρεις εταιρές. Κάτοπτρο (*διαυγῆ χαλκόν*) μαζί με *σάνδαλα*, κοσμήματα κόμης (*χαίτης ἀνελίγματα*) εκρέμασε στον ναό της Κύπριδος η πενηντάχρονη

²⁴ Βλ. A. Greifenhagen, «Fragmente eines rotfiguren Pinax», στο L. Bonfante – H. von Heintze – C. Lord (ed.), *In Memoriam Otto J. Brendel: Essays in Archaeology and the Humanities*, Mainz 1976, 43-48, ειδ. 43, πιν. 12. Βλ. επίσης I. Peschel, *Die Hetäre bei Symposion und Komos in der attisch rotfigurigen Vasenmalerei des 6-4. Jhr. v. Chr.*, Frankfurt 1987, 121 και 446, no 85.

²⁵ Βλ. M. Iozzo, «Αττική ερυθρόμορφη υδρία», στο Σταμπολίδης – Τασούλας (επιμ.), ό.π. (υποσημ. 1), 164-167, αρ. 133.

²⁶ Για αναθήματα πλούσιων εταιρών βλ. C. Reinsberg, *Ehe, Hetärentum und Knabenliebe im antiken Griechenland*, München 1989, 153-155.

φιλέραστος Νικιάς (Φιλήτα Σαμίου, *Ανθ. Παλ.* 6.210). Μία ἴϋγξ προσφέρεται από τη Νικό στην Αφροδίτη (5.205). Σε μια σειρά άλλων επιγραμμάτων εταίρες προσφέρουν διάφορα αντικείμενα στη θεά του έρωτα. Κάποια Γλυκέρα, κόρη του Διονυσίου, προσέφερε ένα ξόανον (άδηλον, *Ανθ. Παλ.* 16.249), η Καλλίκλεια αφιερώνει πολύτιμα προσωπικά αντικείμενα (Λεωνίδου, *Ανθ. Παλ.* 6.211), η Πλαγγών μαστίγιο και ηνία (Ασκληπιάδου ή Ποσειδίππου, *Ανθ. Παλ.* 5.202) και η Λυσιδική *ίππαστήρα μύωπα, χρύσειον εύκνήμιον κέντρον* (Ασκληπιάδου, *Ανθ. Παλ.* 5.203). Η Πολυαρχίς αφιέρωσε ένα χρυσό άγαλμα της Αφροδίτης στη θεά (Νοσσιδος, *Ανθ. Παλ.* 9.332). Πρβλ. επίσης Νοσσιδος, *Ανθ. Παλ.* 6.275, *Ανθ. Παλ.* 9.604, *Ανθ. Παλ.* 6.353, *Ανθ. Παλ.* 6.354 για τα οποία δεν παρέχονται στοιχεία για την ιδιότητα της αναθέτριας ή τον σκοπό του πίνακα. Η αυλητριίδα Βοΐδιον και η Πυθιάς αφιέρωσαν στην ίδια θεά ζώνες και πίνακες (Σιμωνίδου, *Ανθ. Παλ.* 5.159). Επίσης, πίνακα με τη μορφή της προσέφερε η Καλλώ στην Αφροδίτη (Νοσσιδος, *Ανθ. Παλ.* 9.605) και η Θαυμαρέτα (Νοσσιδος, *Ανθ. Παλ.* 9.604)²⁷. Στον Αθήναιο (13.573c-d) διαβάζουμε για τις Κορινθίες εταίρες που προσευχήθηκαν για τη σωτηρία των Ελλήνων στον ναό της Αφροδίτης κατά τους περσικούς πολέμους και ανέθεσαν πίνακα στη θεά όπου είχαν υπογράψει οι ίδιες τα ονόματά τους, για τις οποίες ο Σιμωνίδης έγραψε ένα επίγραμμα. Τέλος, πρβλ. ένα αναθηματικό πλακίδιο με ανάγλυφο αιδούο από τα μέσα του τετάρτου αι. π.Χ. και με την επιγραφή *Δωριάς Αφροδίτει ανέ[θηκεν]*²⁸.

11-12 τάξας... τήνδε λύσιν δακρύων: Και οι δύο λέξεις (*τάξας* και *λύσιν*) είναι τεχνικοί όροι. Πρβλ. Δημ. 37.58, 38.22 και *λύσις τοῖς παθοῦσι τέτακται τὸ πεισθέντας ἀφείναι*. Βλ. LSJ στο λ. *τάσσω* Π12 και λ. *λύσις* Π4a-b.

Η μετοχή *τάξας* έχει υποκειμένο της έναν θεό που ορίζει τη *λύσιν δακρύων* πρβλ. Α. Petsalis-Diomidis, «Pilgrim Testimonies: Miracles in the Asclepieion», στο J. Elsner – I. Rutherford (επιμ.), *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity: Seeing the Gods*, 206, υποσημ. 41, για τα ρήματα *ἐπιτάσσω* και *συντάσσω* που εμφανίζονται σε διαταγές σε Ασκληπιεία όσον αφορά τα αναθήματα.

Η αντωνυμία *τήνδε* δηλώνει ότι αναφέρεται σε ένα αντικείμενο ή κατάσταση που είναι εκείνη τη στιγμή μπροστά στα μάτια κάποιου. Πρβλ. Ποσειδίππος 37. 1-2 *Ἀρσινόη, σοὶ τή[ν]δε λύρην ὑπὸ χειρ[.....] / φθεγξαμ[ένην] δελφίς ἤγαγ' Ἀριόνιο[ς]* και 7-8 8 *ἄνθεμα δ', [ὦ Φιλ]ἀδελφε, τὸν ἤλασεν [.....]ῖων, / τόνδε δέ[χου, .]ύσου μείλια νασπόλο[υ]*. Βλ. επίσης Lazzarini, ό.π. (σημ. στους στ. 5-6), 104. Στο επίγραμμα του ροδιακού οστράκου όμως αυτό βρισκόταν στον στίχο που έχει παραληφθεί.

Για τη φράση *λύσιν δακρύων* εκτός της παραπάνω σημασίας πρβλ. επίσης LSJ στο λ. *λύσις* Π1, π.χ. Πίνδ. *Ισθ.* 8.6 *ἐκ μεγάλων δέ πενθέων λυθέντες*. Στα επιγράμματα πρβλ. Μαικίου (*Ανθ. Παλ.* 16.198) *λύσις ἐστὶ γόων* άδηλον (*Ανθ. Παλ.* 9.375) *γοεροῦ κάδεος ἔσχε λύσιν*. Για τα δάκρυα που προκαλεί ο έρωτας πρβλ. τα επιγράμματα του Ασκληπιάδη *Ανθ. Παλ.* 5.145 και *Ανθ. Παλ.* 12.50, 1· πρβλ. επίσης *Ανθ. Παλ.* 5.229 (Μακηδονίου).

²⁷ Επίσης πρβλ. το επίγραμμα του Σιμωνίδου (*Ανθ. Παλ.* 6.213) για την αφιέρωση ενός πίνακα για τις νίκες που είχε κάνει, και το επίγραμμα του Καλλιμάχου (*Ανθ. Παλ.* 4.147, Επίγραμ. LIV Pf.) για τον πίνακα που αφιέρωσε στον Ασκληπιό ο Ακέσων προσευχόμενος για τη γυναικά του.

²⁸ Βλ. Έ. Βλαχογιάννη, «Αναθηματικό πλακίδιο με ανάγλυφο αιδούο», στο Σταμπολίδης – Τασούλας (επιμ.), ό.π. (υποσημ. 1), 248, αρ. 243.

Τα δάκρυα του Παπυλίδη προφανώς οφείλονται στον έρωτα²⁹. Στο επιγράμμα *Ανθ. Παλ.* 5.177 του Μελεάγρου ο Έρωσ χαρακτηρίζεται *γλυκύδακρυς*.

Παπυλίδη: Το όνομα παραδίδεται μόνο στην επιγραφή *I.Nikaia* Π (2) 1390 που χρονολογείται στον τρίτο και τέταρτο αιώνα μ.Χ. (μετά το 212 μ.Χ.). Βλ. σχολ. στον στ. 1. Το όνομα όμως *Πάπυλος* (ή *Παπίλος*) από το οποίο προέρχεται το όνομα του οστράκου μας, μαρτυρείται ήδη τον τρίτο αιώνα π.Χ. στη Χίο και τον δεύτερο αιώνα π.Χ. στην Αθήνα (βλ. λ. στο *LGPN* I και II). Ένας Πάπυλος, γλύπτης του τετάρτου αιώνα π.Χ. και μαθητής του Πραξιτέλη, αναφέρεται από τον Πλίνιο *NH* 36.33· βλ. J. Overbeck, *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen*, Leipzig 1868, 256, αρ. 1342· G. Lippold, λ. Papylos, *RE* (1949), 1115 (2)· πρβλ. επίσης το όνομα *Βάβυλος*.

13-14 καὶ σὺ δέχου θίασον τῆς ση vacat: Το ρήμα δέχομαι έχει τη σημασία του «λαμβάνω, αποδέχομαι» και όχι του «θεωρώ» (βλ. LSJ στο λ. *δέχομαι* Π1 και Π2d, αντιστοιχα). Η φράση *καὶ σὺ δέχου* αναμένεται στην αρχή της περιόδου. Πρβλ. τα επιγράμματα του Ιουλιανού (*Ανθ. Παλ.* 6.18, 5· 19, 4) και του Αγαθίου (*Ανθ. Παλ.* 6.76)³⁰. Και στα δύο οι επιγραμματοποιοί απευθύνονται στη θεά και της ζητούν να δεχτεί κάποια σύμβολα της νεότητάς τους. Επίσης το ρήμα εμφανίζεται στον Ποσειδίππο 3, 3-4, 37, 8 και 38, 4 και στην επιγραφή *Inscr.ScythiaeMinoris* Π 120 (πρώτου αιώνα π.Χ.) *ἀλλὰ σὺ, ταυρόκερως, Έρμαγένεος χε[ρὸς ἔργον] | [δ]έξαι καὶ Πασσοῦς σῶζε ἱερὸν θίασ[ον]*³¹. Η ίδια προστακτική εμφανίζεται σε μία έμμετρη αναθηματική επιγραφή του 285-400 μ.Χ. από τη Λίνδο (*I.Lind.* Π 496).

Για τους θιάσους βλ. Fr. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig 1909, 16-28 (για θιάσους), 57-70 (για τα ονόματα των θιάσων με βάση τη λατρεία θεών).

Στο ροδιακό όστρακο με την αντωνυμία *σύ* γίνεται έκκληση προς τη θεότητα να δεχτεί τον *θίασον* και η αιτιατική *θίασον* είναι αντικείμενο του ρήματος *δέχου*.

Το επιγράμμα

Το περιεχόμενο

Η Γλυκέρη επιθυμώντας να διώξει από πάνω της τον *έρωτα καὶ τὰς ἡδυπίκρους φροντίδας*, αφού προσευχήθηκε σε κάποια θεότητα και το κατόρθωσε, *ἀνέθηκεν* γραπτή εικόνα σε πίνακα με θέμα την *τότε* ολονύχτια γιορτή, την *παννυχίδα*, για να τη βλέπουν αυτοί που αγαπούν τις ερωτικές απολαύσεις, *τοῖς φιλέρωσιν*. Φαίνεται ότι στην ιστορία αυτή καθοριστικό ρόλο στη λύση του προβλήματός της έπαιξε η παννυχίδα. Δεν μπορούμε όμως να πούμε αν η συμμετοχή της στην παννυχίδα ή η διοργάνωσή της ή και το μετέπειτα ανάθημα του πίνακα με παράσταση αυτής της ίδιας παννυχίδας αποτελούσε υπόδειξη της θεότητας ή πρωτοβουλία της Γλυκέρης για να ευχαριστήσει τη θεότητα.

Στην ιστορία του Παπυλίδη ο ποιητής απευθύνεται σε μια θεότητα και την προσκαλεί να δεχτεί, *καὶ σὺ δέχου*, έναν θίασο, που φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο.

²⁹ Πρβλ. *Ανθ. Παλ.* 9.420 (Αντιπάτρου) *μὴ κλαίων τὸν Έρωτα δόκει, Τηλέμβροτε, πείσειν*.

³⁰ Για την αποδοχή του αφιερώματος από την Άρτεμη πρβλ. Καλλιμάχος, *Ανθ. Παλ.* 6.347 (*Επιγραμ.* XXXIII, 2 Pf.) *ἀλλὰ σὺ μὲν δέξαι*.

³¹ Η συνήθης φράση είναι *σῶζειν θίασον* πρβλ. εκτός από την επιγραφή της Σκυθίας και *IG* Π² 2948.

Αν υποθέσουμε ότι οι δύο ιστορίες είναι ανάλογες, τότε η θεότητα αφού όρισε (τάξας) στο παρελθόν τη λύση του προβλήματος, τώρα ο Παυλιδής είτε είναι ελεύθερος από τα δεσμά του έρωτα, *τήνδε λύσιν δακρύων*, και ζητά από τη θεότητα να δεχτεί (δέχου) το αφιέρωμά του, είτε το προσφέρει στη θεότητα για να τον ελευθερώσει. Βέβαια, το ότι εμφανίζεται ένας άνδρας να του ορίζεται να έχει υπόδειγμα τις πράξεις μιας γυναίκας, της Γλυκέρης, ξενίζει. Όπως φαίνεται, η δυσκολία έγκειται στην ανίχνευση των στοιχείων των δύο ιστοριών που αντιστοιχεί ο ποιητής³².

Επίσης, επειδή λείπουν σίχοι ή έχει υπάρξει αναστροφή σίχων (βλ. παραπάνω σελ. 139), δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν το κείμενο αποτελεί ένα μόνο επίγραμμα ή δύο διαφορετικά. Στην πρώτη περίπτωση το πιο πιθανό είναι ότι οι δύο ιστορίες συνδέονται, καθώς φαίνεται ότι το επίγραμμα εντάσσεται στην κατηγορία εκείνη των ερωτικών επιγραμμάτων, στα οποία ο ποιητής αναφέρεται σε ένα γεγονός που έλαβε χώρα στο παρελθόν (γνωστό στον τότε ακροατή ή αναγνώστη, ενδεχομένως ένα ποιητικό έργο ή μια σκηνή από μία κωμωδία³³) και ζητά τώρα από μία θεότητα να μεριμνήσει αναλόγως για μια άλλη υπόθεση. Πιθανότατα η ιστορία της Γλυκέρης δεν συνδέεται με αυτήν του Παυλιδή και ο καθένας τους θέλει να απαλλαγεί από διαφορετικό έρωτα. Δεν αποκλείουμε βέβαια ότι θα μπορούσαν να μοιράζονται την ίδια ιστορία, οπότε και οι δύο θέλουν να λυτρωθούν από τις έγνοιες του μεταξύ τους έρωτα. Σε περίπτωση που η ιστορία του Παυλιδή είναι περικοπή από διαφορετικό επίγραμμα, φυσικά θα πρόκειται για διαφορετική ιστορία.

Τα ονόματα

Γλυκέρη. Στο όστρακο δεν δηλώνεται ακριβώς αν η Γλυκέρη ήταν μία ερωτευμένη κοπέλα ή ερωτευμένη εταιρά που ήθελε να απαλλαγεί από τον έρωτα. Περιπτώσεις ερωτευμένων γυναικών (εταιρών ή όχι) που ήθελαν να απαλλαγούν από τον έρωτα ή να μην ερωτευτούν καθόλου δεν είναι πολλές και όσες το επιδιώκουν υφίστανται την τιμωρία από τη θεά του έρωτα, την Αφροδίτη³⁴. Στα επιγράμματα άνδρες ή γυναίκες δηλώνουν την επιθυμία τους να διώξουν τον έρωτα, αλλά συνήθως χωρίς επιτυχία³⁵.

³² Θα μπορούσαμε επίσης να θεωρήσουμε ότι η δοκική Παυλιδή είναι ένα ακόμη λάθος του γραφέα αντί της ονομαστικής *Παυλιδής*. Σε αυτήν την περίπτωση ο ποιητής ζητά από τη θεότητα να έχει ο Παυλιδής, που έταξε έναν θίασο (κατ' αναλογία του εύξαμένη της Γλυκέρης), την ίδια επιτυχία με τη Γλυκέρη. Ωστόσο τότε είναι προβληματική και η χρησιμοποίηση του ρήματος τάσσω με τη σημασία που έχει στη μέση φωνή «συμφωνώ» (βλ. LSJ στο λ. τάσσω III 3b «*notum exprld as εύχη, δ τάττεται τις θεών*»). Συνεπώς, αυτή η εικασία δεν θεωρείται πιθανή.

³³ Πρβλ. *Ανθ. Παλ.* 5.218 (Αγαθίου) όπου περιγράφει την αντιγραφή μιας σκηνής ενός έργου του Μεγάλου από άλλα.

³⁴ Ο ρόλος της Αφροδίτης σε ελληνική μυθολογία ήταν να προστατεύει τους ερωτευμένους και να τιμωρεί όσους ήθελαν να απορρίψουν τον έρωτα. Βλ. T. Gantz, *Early Greek Myth*, Baltimore 1993, 104. Πρβλ. τις ιστορίες του Ιππόλυτου στη Φαίδρα του Ευριπίδη, του Αβροκόμη στο μυθιστόρημα του Ξενοφώντα Εφέσιου (1.4.4) και της Χαρικλείας στο μυθιστόρημα του Ηλιοδώρου (4.10.2-3). Μόνο η Αθηνά, η Άρτεμις και η Εστία δεν περικλείονταν σε αυτήν την τιμωρία· βλ. Ύμν. Ομ. *Εις Αφροδίτην* (V), στ. 7-33. Για τον έρωτα ως αντίπαλο στο μυθιστόρημα βλ. M. Cummings, *Metaphor and Emotion: Eros in the Greek Novel*, PhD, The University of Edinburgh 2009, 100-119.

³⁵ Πρβλ. *Ανθ. Παλ.* 5.10 (Αλκαίου) *έχθαιραι τον Έρωτα*. *Ανθ. Παλ.* 5.59 (Αρχίου) *«φείγειν δεϊ τον Έρωτα» κενός πόνοσ*. *Ανθ. Παλ.* 5.87 (Ρουφίνου) *άρνεϊται τον έρωτα Μελισσίας, αλλά τὸ σώμα κέκραγεν ὡς βελέων δεξάμενον φαρέτην*. *Ανθ. Παλ.* 5 224 (Μακρηδονίου Υπάτου) *λήξον, Έρωσ, κραδίης τε καί ήπατος*. *Ανθ. Παλ.* 5 225 (Μακρηδονίου Υπάτου) *Έλκος έχω τον έρωτα* AP 7.197, 7 (Μελεάγρου) *δφρα φυγών τον Έρωτα* (για πρόσκαιρη δραπετεύση από την ερωτική διάθεση). *Ανθ. Παλ.* 12.82 (Μελεάγρου) *έσπευδον τον Έρωτα φυγείν*.

Επίσης, μια εταιρά θα μπορούσε να ερωτευτεί τον εραστή της³⁶, όπως γνωρίζουμε από περιπτώσεις στην αρχαία ελληνική γραμματεία (π.χ. της Λαΐδας με τον Ιππόλοχο), ή θα μπορούσε να βασανίζεται από τον έρωτα, πιθανότατα λόγω εγκατάλειψης³⁷ ή αδιαφορίας από εραστή που είχε ερωτευτεί και ζούσε μαζί του³⁸, ειδικά αν η εταιρά ήταν μεγάλης ηλικίας.

Ο συνδυασμός διαφόρων στοιχείων, και συγκεκριμένα το ίδιο το όνομα Γλυκέρα και ο τόπος καταγωγής της, η Σάμος, η προσπάθεια απαλλαγής από τον έρωτα, η συμμετοχή σε παννυχίδα και η ανάθεση γραπτού πίνακα συγκλίνουν στην υπόθεση ότι πιθανότερη εκδοχή της ιστορίας είναι ότι η Γλυκέρα είναι μια εταιρά.

Παπυλίδης. Το σπάνιο όνομα Παπυλίδης προφανώς χρησιμοποιείται εδώ από τον ποιητή σκόπιμα και πρόκειται για ένα υπονοούμενο ή λεκτικό παιχνίδι σχετικό με την ετυμολογία του ονόματος, που ωστόσο είναι αβέβαιη. Οι W. Pape - G.E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1875³, 1130, λ. *Παπύλος*, και Fr. Bechtel - A. Fick, *Die griechischen Personennamen*, Göttingen 1894², 230 θεωρούν ότι το όνομα προέρχεται από το *πάππος*, που σημαίνει τον «παπιού», ή *πάπ(π)ας* που σημαίνει τον «μπαμπά», και χρησιμοποιείται από μικρά παιδιά· πρβλ. επίσης *παπύς* στο λεξικό Σούδα στο λ. *άφρά*). Σε μια τέτοια περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο επιγραμματοποιός υπονοεί ότι ο ερωτοκτυπημένος (με κάποια εταιρά;) Παπυλίδης ήταν ένας άνδρας μεγάλος σε ηλικία ή ήταν ένας νεαρός³⁹. Ωστόσο, αν το όνομα Παπυλίδης παραπέμπει σε ένα πραγματικό πρόσωπο, τότε ο ποιητής το χρησιμοποιεί κατ' ανάγκην.

³⁶ βλ. Βλ. Reinsberg, ό.π. (υπόσημ. 26), 160. Επίσης πρβλ. Πλουτ., *Πομπ.* 2.

³⁷ Πρβλ. Αλκίφρ. 2.4.10. Για εγκατάλειψη εταιρών βλ. J.P.V.D. Balsdon, *Roman Women – Their History and Habits*, The Bodley Head, London Sydney Toronto 1962, 296-297, υπόσημ. 18-19.

³⁸ Πρβλ. Αλκίφρ. 2.2.8 και 2.1.1.

³⁹ Θα μπορούσε κανείς να διακρίνει ένα λεκτικό παιχνίδι με το όνομα του ποιητή Ηδύλου, φίλου του Ασκληπιάδη ή Ποσειδίππου (βλ. παρακάτω, σελ. 150), με την αντικατάσταση του *Ήδ-* με το *Πάπ-* (αν υποθέσουμε ότι ήταν μεγάλος ή μικρός σε ηλικία, άρα «πάππος» ή «πάπ(π)ας») και με την κατάληξη *-ύλος* (όπως στο *Ήδύλος*)· πρβλ. επίσης το επίθετο *ήδυ-πίκρους*, και σε μια τέτοια περίπτωση και αυτό θα μπορούσε να λειτουργήσει ως έμμεσος υψαινυγμός του ονόματος *Ήδύλος*). Για το επίθετο *ήδύς* στον Ασκληπιάδη βλ. υπόσημ. 52.

Λεκτικό παιχνίδι θα μπορούσε να είναι και η κατάληξη *-υλίδης* σε μία λέξη, όπως ένα επιφώνημα, π.χ. *παπαϊ*, που χρησιμοποιείται –ανάμεσα στα άλλα– για να εκφράσει πόνο σωματικό ή ψυχικό (βλ. λ. στο LSJ). Άρα εδώ ο επιγραμματοποιός θα μπορούσε να αναφέρεται σε έναν άνδρα, *Παπ(αι)-υλίδης*, που υπέφερε και εξέφραζε τον πόνο του με αυτό το επιφώνημα. Επίσης, δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι πρόκειται για ένα λεκτικό παιχνίδι με τη λέξη *πύλη*, που στο ερωτικό λεξιλόγιο υποδηλώνει το γυνακείο αιδού· βλ. A.S.F. Gow – D.L. Page, *The Greek Anthology, Hellenistic Epigram*, Cambridge 1965, II, 121, σημ. στη λέξη *μεσοσπύλης* στον στιχ. 6 επιγράμματος του Ασκληπιάδη (*Ανθ. Παλ.* 5.203)· Sens, ό.π. (υπόσημ. 16), σελ. 43· πρβλ. J. Henderson, *The Maculate Muse. Obscene Language in Attic Comedy*, Oxford 1991, 95 (επίσης, πρβλ. σελ. 202 για τον προκτό).

Με την ίδια λογική θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι κρύβονται κύρια ονόματα και πίσω από ορισμένα ουσιαστικά ή επίθετα που χρησιμοποιούνται από τον ποιητή του επιγράμματος για την περίπτωση της Γλυκέρας. Μήπως η Γλυκέρα ήθελε να αποφύγει κάποιον με το όνομα *Έρω*ς ή *Φροντίς*; Μήπως ήθελε να δουν τον πίνακα όχι μόνο όλοι οι ερωτευμένοι, αλλά ειδικά κάποιος με το όνομα *Φίλερω*ς;

Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να αποκλείσουμε τη σύνδεση του ονόματος Παπυλίδης με το ουσιαστικό *παπυλιών*. Στο λεξικό Σούδα στο λ. *παπυλαιώνος* αναφέρεται ότι ήταν *σκηνή ήτοι τέντα* (βλ. σχετικά LSJ στο λ. *παπυλιών*). Πρβλ. Προκόπιος, *Περσ.* 2.21 *καλύβη εν παχειών τινων συνδόνων*), αλλά αυτή ίσως πρόκειται για ελληνική απόδοση της λατινικής λέξης *parilio*, που σημαίνει «σκήνωμα, tabernaculum, tentorium». Η λατινική λέξη με τη σειρά της εικάζεται ότι προέρχεται από την αρχική της σημασία «πεταλούδα» (βλ. Lambertz, λ. *parilio*, *RE* (1949), 978-979 (1) και (2)). Αν και θα ήταν ελκυστική μία υπόθεση ότι το όνομα Παπυλίδης παραπέμπει σε μία σκηνή, καθώς σκηνές στήνονταν στις οροφές των σπιτιών για τη λατρεία του

Το ανάθημα του Παπυλίδη και η θεότητα

Πιθανότατα πρόκειται για ένα ανάθημα που προσφέρεται στη θεότητα, και συγκεκριμένα ένας γραπτός πίνακας με παράσταση θιάσου⁴⁰.

Η συμπλήρωση της ημιτελούς φράσης του στίχου 14 ως *τῆς σῆς παννυχίδος* (έχοντας ως παράλληλο το επίγραμμα *Ανθ. Παλ. 6.162, 2*) δεν είναι δυνατή, καθώς και δεν στηρίζεται μετρικά, και επίσης θα ήταν περιεργό να επαναληφθεί η ίδια λέξη μετά από δύο στίχους, μάλιστα σε ένα επίγραμμα πλούσιο λεξιλογικά. Στο σημείο αυτό θα περιμέναμε με βάση τα παράλληλα να αναφέρεται το όνομα της θεότητας ή κάποιο χαρακτηριστικό της επίθετο, σε κλητική πτώση. Εξαιτίας της μετοχής *τάξας* υποθέτουμε ότι η θεότητα, η οποία έχει ορίσει για τον Παπυλίδη ποια θα είναι η συγκεκριμένη αφιέρωση για να απαλλαγεί από τα δάκρυα, είναι ανδρική και σχετίζεται με τον έρωτα. Αν οι ιστορίες της Γλυκέρης και του Παπυλίδη συνδέονται, δεν θα ήταν διαφορετική θεότητα από αυτήν που εμφανίζεται στους στίχους 1-4, στην οποία προσφέρεται ένας πίνακας με απεικόνιση παννυχίδας. Παννυχίδα και θίασος με τη συμμετοχή ανδρών ή γυναικών είτε στη Σάμο είτε σε άλλο μέρος του αρχαίου κόσμου, και που να είχε σχέση με τον έρωτα θα μπορούσε να είναι μόνο προς τιμήν του Διονύσου ή του Άδωνη⁴¹. Αν υποθέσουμε ότι η Σάμος ήταν ο χώρος τέλεσης της παννυχίδας και του θιάσου που αναφέρεται στο επίγραμμα, στις έως τώρα λογοτεχνικές ή επιγραφικές μαρτυρίες είναι γνωστή μόνο μία *παννυχίς* προς τιμήν του Άδωνη στην κωμωδία *Σαμία* 38-50 του Μενάνδρου. Αντίθετα, για τους *θιάσους* δεν υπάρχει καμία μαρτυρία στη Σάμο. *Παννυχίδα* προς τιμήν του Άδωνη διαβάζουμε και σε ένα επίγραμμα του Διοσκορίδη (*Ανθ. Παλ.*

Άδωνη κατά τα Αδώνια (βλ. παρακάτω, σελ. 149-150, σχετικά με την υπόθεση για την επικαλούμενη θεότητα και πρβλ. το επίγραμμα του Διοσκορίδη, *Ανθ. Παλ. 5.53 τῆ σῆ στήθεα πὰρ καλύβῃ*), δεν θεωρούμε πιθανή αυτήν την εκδοχή, επειδή δεν γνωρίζουμε αν η σημασία «σκηνή, καλύβα» υπήρχε κατά την ελληνιστική εποχή.

⁴⁰ Για την απεικόνιση θιάσων βλ. A.-Fr. Jaccottet, *Choisir Dionysos. Les Associations dionysiaques ou la face cachée du dionysisme* I, Zürich 2003, 16-29.

Βρίσκουμε δύο περιπτώσεις που άνδρες συνδέονται με αναθήματα στην Αφροδίτη: Στο άδηλο επίγραμμα *Ανθ. Παλ. 16.249*, που αναφέρθηκε παραπάνω (σημ. στους στ. 1 και 8-9), είναι ένας άνδρας (*δερχόμενος... ὠνθρωφ*) που πρέπει να επαίνεσει την αναθήτρια (κατά σύμπτωση το όνομά της είναι *Γλυκέρα Διονυσίου*) ενός ωραίου ξοάνου στην Αφροδίτη. Σε ένα επίγραμμα του Μελέαγρου (*Ανθ. Παλ. 6.162*) ο Μελέαγρος αφιερώνει ένα λύχνο στην Αφροδίτη, ένα αντικείμενο που το θεωρούσε *μύστην ὧν θέτο παννυχίδων*.

⁴¹ Βλ. H.S. Versnel, *Ter Unus. Isis, Dionysos, Hermes. Three Studies in Henotheism. Inconsistencies in Greek and Roman Religion*, Leiden, Brill, 1990, 103-105, ιδ. υποσ. 26)· J.D. Reed, «The Sexuality of Adonis», *Cl. Ant.* 14.2 (1995), 317-347· R. Parker, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford 2005, 283-286.

Πιθανές συμπληρώσεις του ημιτελούς στίχου θα ήταν *τῆς σῆς, φίλ' Άδωνι, έορτῆς ή τῆς σῆς, φίλ' Άδωνι, χορείας ή τῆς σῆς, Διόνυσε, έορτῆς ή τῆς σῆς, Διόνυσε, χορείας ή τῆς σῆς ὦ Βάκχε, έορτῆς, τῆς σῆς ὦ Βάκχε, χορείας*. Για τη συμπλήρωση *φίλ' Άδωνι* πρβλ. το επίγραμμα του Διοσκορίδη *Ανθ. Παλ. 5.53, 1* (και 5.193,1). Για τη συμπλήρωση *χορείας* πρβλ. Ευρ. *Βάκχ.* 680 *ὄρω δέ θιάσους τρεῖς γυναικείων χορῶν* Μενάνδρου, *Φάσμα* απόσπ. 95 (Sandbach), ὅπως συμπληρώθηκε από τον Θ. Στεφανόπουλο [*παννυχίδος οὔσης και χορείας*] με βάση τον Πλούταρχο 160e-f βλ. Bravo, ὁ.π. (υποσημ. 22), 13, υποσ. 4· πρβλ. Διόδ. Σικ. 3.64.6 *ένταῦθα δ' ὑπό νυμφῶν τραφέντα τὸν παῖδα προσαγορευθῆναι μὲν ἀπὸ τοῦ πατρὸς και τοῦ τόπου Διόνυσον, γενόμενον δέ τῶ κάλλει διάφορον τὸ μὲν πρῶτον ἐν χορείαις και γυναικῶν θιάσοις και παντοδαπῇ τρυφῇ και παιδιᾷ διατελεῖν*. Για τη συμπλήρωση *έορτῆς* πρβλ. Αριστοφ. *Βάτρ.* 370-371 *ἡμεῖς δ' ἀνεγείρετε μολπὴν και παννυχίδας τὰς ἡμετέρας αἱ τῆδε πρέπουσιν έορτῆ* βλ. επίσης, *Lexicon Vindobonense* (Andrea Lopadiota, e cod. phil. gr. Vindob. 169) στο λ. *θίασος τὸ συναγόμενον πλῆθος ἐπὶ τιμῇ και τελετῇ έορτῶν. οὔτω Λυσίας*.

5.193· πρβλ. και *Ανθ. Παλ.* 5.53)⁴². Αν υποθέσουμε ότι η Γλυκέρη ήταν εταίρα, ένα επιγράμμα της Νοσσίδος (*Ανθ. Παλ.* 6.275) αναφέρει τη λατρεία του Άδωνη από μια εταίρα.

Επίσης, εξαιτίας της ενδεχόμενης έκκλησης προς τον Διόνυσο θα μπορούσε να δει κανείς και μια έμμεση αναφορά στον Ανακρέοντα (357 Page). Εκεί ο ποιητής απευθύνεται στον Διόνυσο και δε του ζητά, όπως στο ροδιακό επιγράμμα, την απαλλαγή από τον έρωτα, αλλά να βοηθήσει στην επιτυχία του έρωτά του για τον Κλεόβουλο. Μάλιστα, ο τόπος που λαμβάνει χώρα η υπόθεση του Ανακρέοντα θεωρείται η Σάμος (βλ. Αθήναιος 13.540ε).

Ο επιγραμματοποιός

Θα ήταν δελεαστική η υπόθεση ότι η επιφάνεια του οστράκου χρησιμοποιήθηκε για την αποτύπωση ενός πρόχειρου και ατελούς σχεδιάσματος της πρωτότυπης δημιουργίας κάποιου ποιητή. Ωστόσο, φαίνεται πιθανότερο ότι πρόκειται για αντιγραφή ήδη υπάρχοντος κειμένου. Οι σίχοι που διασώζει το ροδιακό όστρακο απουσιάζουν από τη συλλογή των επιγραμμάτων του Κωνσταντίνου Κεφαλά, που είχε συμπεριλάβει τα επιγράμματα από τους *Στεφάνους* του Μελέαγρου και του Φιλίππου και από τον Αγαθία.

Στοιχεία εσωτερικά για την ταυτότητα του ποιητή δεν εξαγονται από το ύφος ή το περιεχόμενο του ερωτικού επιγράμματος γραμμένου σε ιωνική διάλεκτο⁴³. Ο σίχος *έν πίνακι γραπτήν τήν τότε παννυχίδα* παραπέμπει στον σίχο του Ποσειδίππου *παρθένε, και λυπρήν τήν τότε παννυχίδα*. Επίσης, η φράση *άνέθηκεν όρασθαι τοῖς φίλερωσιν* παραπέμπει στη φράση του Καλλιμάχου *άνέθηκεν έπεσοομένοισιν όρασθαι*, αλλά και η ίδια η λέξη *φίλερωσ* χρησιμοποιήθηκε από τον Μελέαγρο σε τέσσερα επιγράμματά του. Τέλος, η προτροπή *και σύ δέχου*, βρίσκεται σε δύο επιγράμματα της Βυζαντινής εποχής, του Ιουλιανού και του Αγαθία, ενώ ο Ποσειδίππος χρησιμοποιεί τη φράση *και σύ... δέξαι*. Αλλά αυτές και μόνο οι φράσεις δεν θα μπορούσαν να υποδείξουν τον Ποσειδίππο ή τον Καλλιμάχο ως πιθανό συγγραφέα του επιγράμματος μας⁴⁴. Ο λόγος είναι η μετρική ακολουθία δδδδδ στον τρίτο σίχο με τον σπονδείο πριν τη βουκολική διαίρεση (νόμος του Naeke), που είναι σχεδόν απαγορευτική στο ελληνιστικό επιγράμμα⁴⁵, με μόνη εξαίρεση έναν σίχο

⁴² Για τους θιάσους στη Ρόδο, όπου βρέθηκε και το όστρακο, βλ. G. Pugliese Carratelli, «Per la storia delle associazioni in Rodi antica», *ASAA I-II* (1939-1940), 147-200· D. Morelli, *I culti in Rodi*, Pisa 1959, 1, 79-80 (λατρεία Άδωνη), 37-42, 122-126 (λατρεία Διονύσου). Για τη λατρεία του Άδωνη στη Ρόδο βλ. Δ. Μπισανάκης, «Lumen in tenebris - φως μέσα στο σκοτάδι», στο Σταμπολίδης – Τασούλας (επιμ.), ό.π. (υποσημ. 1), 40-41.

⁴³ Ρόδιοι επιγραμματοποιοί αναφέρονται οι Σιμίας (τέταρτος-τρίτος αιώνας π.Χ.), Διονύσιος και Αριστόδικος (τρίτος αιώνας π.Χ.), Ξενοκρίτος (πρώτος αιώνας π.Χ.), Εύδοδος (πρώτος αιώνας μ.Χ.), Δωσιάδης (αβέβαιη χρονολόγηση), που έχουμε επιγράμματά τους στην *Ανθ. Παλ.* Βλ. B. Mygind, «Intellectuals in Rhodes», στο V. Gabrielsen et al. (εκδ.), *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society*, Aarhus 1999, 271-274, αρ. 65, 70, 71, 75, 78, 80. Τα ελάχιστα επιγράμματά τους που μας διασώζονται (βλ. *Ανθ. Παλ.* 7.189, 7.216, 15.27) δεν μας επιτρέπουν να οδηγηθούμε σε κάποιο συμπέρασμα για το ύφος των επιγραμματοποιών αυτών και να το συγκρίνουμε με το επίγραμμά μας.

⁴⁴ Για τη χρήση της δωρικής διαλέκτου στον Ποσειδίππο βλ. A. Sens, «Doricisms in the New and Old Posidippus», στο B. Acosta-Hughes – E. Kosmetatou – M. Baumbach (εκδ.), *Labored in papyrus leaves: perspectives on an epigram collection attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl. VIII 309)*, Washington, D.C., Center for Hellenic Studies, Trustees for Harvard University, Cambridge, Mass, 2004, 65-83.

⁴⁵ Βλ. επίσης Magnelli, ό.π. (υποσημ. 12), 179-181. Ο ποιητής του επιγράμματος φαίνεται να ακολουθεί όλους τους μετρικούς νόμους του εξαμέτρου (πρβλ. ειδικά τους νόμους ν, νῖ και νῖῖ στην κατάταξη του

του Ασκληπιάδη του Σαμίου, έναν του Θεόκριτου και έναν του Λεωνίδα⁴⁶. Επίσης, στον πρώτο στίχο τελειώνει λέξη μετά την πρώτη βραχεία συλλαβή του τετάρτου δακτύλου, το οποία αποφεύγεται⁴⁷. Πιο πιθανό είναι ότι, αν τελικά το επίγραμμα είναι αντιγραμμένο, πρόκειται για τη σύνθεση ενός ποιητή του τρίτου αιώνα π.Χ., από τον οποίο ο Ποσειδипπος δανείστηκε τη φράση *τήν τότε παννυχίδα* ή ενός ποιητή του τρίτου ή αρχών του δεύτερου αι. π.Χ., ο οποίος δανείστηκε αυτήν τη φράση από τον Ποσειδипπο.

Η αναφορά σε μία Σαμία εταιρά θα μπορούσε να παραπέμψει σε έναν Σάμιο επιγραμματοποιό, όπως τον Ασκληπιάδη⁴⁸. Τα χωρία που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο μπορούν να αποτελέσουν ένα καλό επιχείρημα για την υπόθεση ότι ο Ασκληπιάδης ήταν ο ποιητής του επιγράμματός μας, καθώς η έρευνα έχει υποδείξει ότι επέδρασε στους Ποσειδипπο, Ηδύλο και Καλλιμαχο⁴⁹. Αν εξαιρέσουμε τις δύο μετρικές παραβάσεις, που αποτελούν ένα ισχυρότατο αντεπιχείρημα στην υπόθεσή μας (παρόλο που η παράβαση του νόμου του Naeke εμφανίζεται μία φορά στον ποιητή), κάποια άλλα στοιχεία ταιριάζουν και στο λεξιλόγιο, στο ύφος και στη θεματολογία του Ασκληπιάδη. Είχε γράψει άλλο ένα ερωτικό επίγραμμα σχετικά με εταιρές από τη Σάμο (*Ανθ. Παλ.* 5.207)⁵⁰. Χρησιμοποιεί φράσεις που παραπέμπουν στον Όμηρο⁵¹, όπως εδώ *έν πίνακι*, ή σε άλλους λυρικούς ποιητές, όπως εδώ η φράση *ἀποτίθεται έρωτα* παραπέμπει στον Θέογνη (και Ευριπίδη), η λέξη *ήδύπικρος* στο Σαπφικό *γλυκύπικρος*⁵² και η μετοχή *θέλουσα* στο Σαπφικό *κωϊκ θέλοισα*. Ενσωματώνει τεχνικούς όρους, όπως εδώ η νομική

Magnelli) που τέθηκαν από τον Καλλιμαχο εκτός από τον νόμο του Naeke (ix στην κατάταξη του Magnelli), καθώς έχουμε τέλος λέξης μετά τον σπονδείο του τετάρτου μέτρου.

⁴⁶ Βλ. Sens, ό.π. (υποσημ. 16), σελ. lxxxii-lxxxiv, lxxxviii (f). Ειδικότερα, μόνο 11 περιπτώσεις με σπονδείο στον τέταρτο πόδα (σελ. lxxxiv) και μόνο μία περίπτωση από αυτές έχει σπονδείο πριν τη βουκολική διαίρεση· βλ. Sens, ό.π. (υποσημ. 16), 178, σημ. στον στ. 5 του επιγράμματος xxvii.

⁴⁷ Βλ. A.S.F. Gow – D.L. Page, *The Greek Anthology: The Garland of Philip and Some Contemporary Epigrams*, Cambridge 1968, I, xliii-xliv, όπου αναφέρονται ελάχιστες εξαιρέσεις.

⁴⁸ Για τον Ασκληπιάδη βλ. G.O. Hutchinson, *Hellenistic Poetry*, Oxford 1988, 264-276· Sens, ό.π. (υποσημ. 16)· Ι.Σ. Νάστος, *Ασκληπιάδου του Σαμίου επιγράμματα*, Ηράκλειο 2006· Χ. Τσαγγάλης, «Ελληνιστικό επίγραμμα: η λόγια εκζήτηση μιας ολιγόστιχης μορφής», στο Φλ.Π. Μανακίδου – Κ. Σπανουδάκης (εκδ.), *Αλεξανδρινή Μούσα. Συνέχεια και νεωτερισμός στην ελληνιστική ποίηση*, Αθήνα 2008, 356-362.

⁴⁹ Βλ. Hutchinson, ό.π. (υποσημ. 48), 264· A. Cameron, *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*, Oxford, Clarendon Press, 1993, 370, Appendix V, §5. S. Ihm, *Eros und Distanz. Untersuchungen zu Asklepiades in seinem Kreis*, Muenchen-Leipzig 2004, 99-113. Για τον Καλλιμαχο και Ασκληπιάδη βλ. M. Fantuzzi – R. Hunter, *Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry*, Cambridge 2004, 338-341.

⁵⁰ Ο χαρακτηρισμός γυναικών ως εταιρών είναι μία διαμνησβητούμενη υπόθεση, ειδικά για τις γυναίκες στα επιγράμματα του Ασκληπιάδη. Βλ. A. Cameron, «Asclepiades' Girl Friends», στο H.P. Foley (εκδ.), *Reflections of Women in Antiquity*, NY 1981, 275-302, που θεωρεί ότι ο ποιητής δήλωνε με σαφήνεια όταν μιλούσε για μία εταιρά ή απλά μια ερωτευμένη γυναίκα. Περαιτέρω συζήτηση βλ. Ihm, ό.π. (υποσημ. 49), 14-23· Νάστος, ό.π. (υποσημ. 48), 78-79. Ο P.M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford 1972, I, 559, θεωρεί ότι το επίγραμμα αυτό αποτελεί ένδειξη ότι ο Ασκληπιάδης έζησε έξω από τη Σάμο.

⁵¹ Βλ. Νάστος, ό.π. (υποσημ. 48), 33. A. Sens, «The Corpus Asclepiadeum and Early Epic», στο M.A. Harder – R.F. Reguit – G.C. Wakker (εκδ.), *Hellenistic Epigrams*, Leuven-Paris-Sterling, Virginia 2001, 201-214· E. Sistakou, «Glossing Homer», στο Bing – Bruss, ό.π. (υποσημ. 8), 396-397.

⁵² Πρβλ. Τσαγγάλης, ό.π. (υποσημ. 48), 362, για άλλες άπαξ λεγόμενες λέξεις, για τις οποίες δεν γνωρίζουμε αν «δεν τις έπλασε αλλά απλώς ανέσυρε... από κάποιο απολεσθέν για μας σήμερα κείμενο». Για το *γλυκύπικρος* του Ποσειδипπου που «παραπέμπει σε όλο το πλαίσιο της Σαπφικής δημιουργίας ως πολιτιστικής μεταφοράς» βλ. Τσαγγάλης, ό.π. (υποσημ. 48), 365-366. Βλ. Επίσης Β. Acosta-Hughes – Silvia Barbantani, «Inscribing Lyric», στο Bing – Bruss, ό.π. (υποσημ. 8), 449-450. Το επίθετο *ήδύς* φαίνεται να είναι αγαπητό στον Ασκληπιάδη· βλ. *Ανθ. Παλ.* 5.169 (τρεις φορές), 5.153, 1, 12.153, 4.

φράση τάσσω λύσιμ, η οποία έτσι προσλαμβάνει και ποιητική χροιά⁵³. Δημιουργεί νέες λέξεις αλλάζοντας κάποιο συνθετικό μιας υπάρχουσας άλλης γνωστής ποιητικής λέξης, όπως εδώ το *ήδυπίκρους* στη θέση του *γλυκυπίκρους*⁵⁴. Τέλος κάποιες λέξεις του επιγράμματος βρίσκονται στην ίδια μετρική θέση με άλλα επιγράμματα του Ασκληπιάδη, και συγκεκριμένα στο *Ανθ. Παλ.* 5.207 *Αί Σάμιαι*, όπως στο όστρακό μας *Η Σαμίη*, βρίσκεται στην αρχή του επιγράμματος και στην αρχή του πρώτου στίχου⁵⁵. Στο *Ανθ. Παλ.* 5.202, 6, που αποδίδεται στον Ασκληπιάδη ή στον Ποσειδίππο, η αντωνυμία *τήνδε* βρίσκεται στην ίδια θέση στον πεντάμετρο του τρίτου ελεγειακού διστιχού. Ο ποιητής του επιγράμματός μας στο τρίτο διστίχο δημιουργεί μια παρήχηση του Δ *και σύ δέχου θίασον τῆς ση... τάσας Παπυλίδη τήνδε λύσιμ δακρύων* (που γίνεται πιο έντονη αν συμπληρώναμε *Άδωνι* ή *Διόνυσε* στο ημιτέλες τμήμα). Ο Ασκληπιάδης χαρακτηρίζεται από παρήχησεις, όπως την παρήχηση του Λ στο επίγραμμα *Ανθ. Παλ.* 5.164, 3 και του Χ στο επίγραμμα *Ανθ. Παλ.* 5.162, 2-3. Επίσης, η αντιμετώπιση του έρωτα στα επιγράμματα του Ασκληπιάδη διαφαίνεται και στο ροδιακό επίγραμμα: δεν υπάρχει ύφος ερωτικής λαγνείας, κυριαρχεί ο ετεροφυλικός έρωτας, διακωμωδούνται τα έντονα ερωτικά συναισθήματα⁵⁶). Η ολιγοστιχία που χαρακτηρίζει τα επιγράμματά του, είναι χαρακτηριστική. Αν και συνήθως γράφει δύο ελεγειακά διστίχα, γνωρίζουμε επίσης επιγράμματα με τρία ελεγειακά διστίχα⁵⁷. Ο Ασκληπιάδης παραδίδεται σε τρεις παπύρους από την Αίγυπτο, από τους οποίους ο παλαιότερος (M-P³ 1596.2) χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του τρίτου αιώνα π.Χ. και περιέχει τα *incipits* διαφόρων επιγραμμάτων, ανάμεσα στα οποία και η αρχή του *Ανθ. Παλ.* 12.46⁵⁸.

Ωστόσο, δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί ότι ο Σάμιος επιγραμματοποιός Ηδύλος ήταν ο ποιητής του επιγράμματος, αν υποθέσουμε ότι δημιουργεί ένα λεκτικό παιχνίδι με το όνομά του κρυμμένο στο επίθετο *ήδυπίκρους* (βλ. υποσημ. 39) και στην κατάληξη του ονόματος *Παπυλίδης* (βλ. υποσημ. 52). Επίσης βρίσκουμε το επίθετο *ήδύς* στο επίγραμμά του *Ανθ. Παλ.* 5.199, 2 και τη φράση *τῶν τότε μαρτύρια* στον στ. 6 του ίδιου επιγράμματος, η οποία βρίσκεται στην ίδια θέση με τη φράση *τήν τότε παννυχίδα*.

Τέλος, οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν αποκλείουν και την περίπτωση ότι το επίγραμμα στο Ροδιακό όστρακο ήταν μία σύνθεση ενός ποιητή (ενδεχομένως ντόπιου· βλ. υποσημ. 43), που θέλησε να μιμηθεί γνωστά ελληνιστικά μοτίβα (όπως αυτό της εταιρας) και υφολογικά στοιχεία άλλων ποιητών (όπως του Ασκληπιάδη, Ηδύλου ή Ποσειδίππου), αλλά που διέπραξε ορισμένα μετρικά λάθη.

⁵³ Για τους τεχνικούς όρους και τις μη ποιητικές λέξεις στον Ασκληπιάδη βλ. Sens, ό.π. (υποσημ. 16), σελ. lxxviii-lxxix.

⁵⁴ Για τους νεολογισμούς του ποιητή βλ. Sens, ό.π. (υποσημ. 16), σελ. lxxvii-lxxviii.

⁵⁵ Πρβλ. επίσης *Ανθ. Παλ.* 7.450, 1 (Διοσκορίδου) *Τῆς Σαμίης*.

⁵⁶ Βλ. Νάστος, ό.π. (υποσημ. 48), 32-33· K. Gutzwiller, «The Paradox of Amatory Epigram», στο Bing – Bruss, ό.π. (υποσημ. 8), 315-321. Για τη σύνδεση του κόμου, γλεντιού και έρωτα στη ζωή στο επίγραμμα *Ανθ. Παλ.* 5.64 βλ. Τσαγγάλης, ό.π. (υποσημ. 48), 359.

⁵⁷ Βλ. E. Bowie, «From Archaic Elegy to Hellenistic Symptotic Epigram?», στο Bing – Bruss, ό.π. (υποσημ. 8), 107.

⁵⁸ Βλ. Sens, ό.π. (υποσημ. 16), σελ. xciii, c-cii. Τα σωζόμενα *incipits* είναι αποσπασματικά και δεν αναφέρεται ο ποιητής τους. Ευχαριστούμε τον καθ. Peter Parsons (Οξφόρδη) που μας πληροφόρησε ότι ο πρώτος στίχος του ροδιακού επιγράμματος δεν συμπεριλαμβάνεται στα *incipits* του παπύρου της Βιέννης. Δεν μπορούμε να πούμε αν το συγκεκριμένο επίγραμμα συμπεριλαμβανόταν στο αδιάγνωστο ή στο χαμένο σήμερα τμήμα του παπύρου.

Το όστρακο ως αρχαιολογικό εύρημα

Η γραφή σε ένα όστρακο συνήθως ερμηνεύεται ως μία σχολική άσκηση σε διάφορα στάδια της εκπαίδευσης ανάλογα με τον γραφικό χαρακτήρα και το κείμενο που διασώζεται. Μπορούμε, καταρχήν, να υποθέσουμε ότι το ροδιακό όστρακο γράφτηκε στο πλαίσιο της διδασκαλίας ως μαθητική άσκηση από ένα προχωρημένο μαθητή, ενδεχομένως σε μια σχολή⁵⁹. Σε μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει ότι το ΑΘΗ στο τέλος μπορεί να ήταν τα πρώτα τρία γράμματα του ονόματος του μαθητή, που το είχε σημειώσει στην κάτω γωνία πριν αρχίσει να καταγράφει το επίγραμμα⁶⁰. Θα μπορούσε να είναι ένας Ρόδιος ή και Σάμιος, που ήρθε στη Ρόδο να σπουδάσει, και το επίγραμμα που μιλά για μια Σαμία αποτέλεσε γι' αυτόν ένα ενδιαφέρον θέμα ή μια ενδιαφέρουσα άσκηση⁶¹. Επίσης, τα φωνολογικά λάθη θα μπορούσαν να ερμηνευτούν αν το ποίημα γραφόταν καθ' υπαγόρευση, όπως το όστρακο της Σαπφούς (βλ. παραπάνω υποσημ. 59).

Δεν αποκλείεται όμως ένας ενήλικας, άνδρας ή γυναίκα, να έγραφε σε ένα όστρακο ένα ολόκληρο λογοτεχνικό κείμενο (μικρής έκτασης και συνήθως ποίηση) ή ένα απόσπασμα, αν κάποια λέξη ή φράση ή μια γενικότερη έννοια και ιδέα του κειμένου προκαλούσε το προσωπικό του ή γενικότερο ενδιαφέρον και επιθυμούσε απλώς να το καταγράψει ως memorandum ή να το μοιραστεί με άλλους⁶². Το ροδιακό όστρακο μας μιλά ενδεχομένως για μια εταιρία με το όνομα Γλυκέρα, μία Σαμία, κάποια παννυχίδα και θίασο ενός θεού, έναν Παπυλίδη, και, τέλος, για τρόπους λύτρωσης από τις πίκρες του έρωτα. Ένα από αυτά ή συνδυασμός κάποιων από τα παραπάνω ίσως ήταν ο λόγος που οδήγησε έναν Ρόδιο (ή έναν Σάμιο επισκέπτη ή κάτοικο στη Ρόδο⁶³) να καταγράψει

⁵⁹ Πρβλ. τα επιγράμματα γραμμένα σε όστρακα ως μαθητικές ασκήσεις M-P³ 1596 και 1758 του δευτέρου αιώνα π.Χ., και 1759-1760 του πρώτου αιώνα π.Χ. Συζήτηση για τη χρησιμοποίηση επιγραμμάτων σε σχολεία βλ. J. Wißmann, «Epigrams as Schooltexts», στο M.A. Harder – R.F. Reguit – G.C. Wakker (εκδ.), *Hellenistic Epigrams*, Leuven-Paris-Sterling, Virginia 2001, 215-230. Το όστρακο με ποίημα της Σαπφούς, M-P³ 1439, που χρονολογείται στον δεύτερο αιώνα π.Χ., θεωρείται άσκηση καθ' υπαγόρευση ενός μαθητή στα ανώτερα στάδια της εκπαίδευσης (βλ. R. Cribiore, *Writing, Teachers and Students in Graeco-Roman Egypt*, Atlanta 1996, 247· R. Cribiore, *Gymnastics of the Mind. Greek Education in the Hellenistic and Roman Egypt*, Princeton-Oxford 2005, 151-153 (για τη χρήση των οστράκων στις μαθητικές ασκήσεις, για τα όστρακα γραμμένα από μαθητές σε προχωρημένα στάδια της εκπαίδευσης [υποσημ. 88], και για το όστρακο με το ποίημα της Σαπφούς), 230 (για τα ποιητικά κείμενα ως ασκήσεις).

⁶⁰ Πρβλ. το όνομα μαθητή σημειωμένο σε όστρακο με άσκηση στον H.C. Youtie, «New Readings in Michigan Ostraca», *TAPhA* 72 (1941), 453-454 (*Scriptiunculae* I, 119-120). Επίσης, ιδ., «Sambathis», *HTHR* 37 (1944), 211 (*Scriptiunculae* I, 470).

⁶¹ Βλ. Mygind, ό.π. (υποσημ. 43), 286-289, για σπουδαστές από τη Ρόδο και ξένους μαθητές στη Ρόδο· βλ. για παράδειγμα αρ. 143, έναν Πολεμαιο από την Κλάρο της Ιωνίας, κατά τον δεύτερο αιώνα π.Χ. Αν ο μαθητής ήταν Σάμιος, ίσως αυτό να ερμηνεύει και τον τύπο *Άθη-*, π.χ. *Άθη(ναγώρας)*, αντί του δωρικού *Άθα-*, που θα περίμενε κανείς στη Ρόδο.

⁶² Πρβλ. τό όστρακο με απόσπασμα του Αριστοφάνη, M-P³ 2780 (βλ. Litinas, ό.π., υποσημ. 8). Πρβλ. για την αποδοχή της ποίησης από το κοινό Cribiore, *Gymnastics*, ό.π., 230, παραπέμποντας στον Σιράβωνα 1.2.8.

⁶³ Για Σαμίους και Σαμίες σε επιγραφές της Ρόδου πρβλ. D. Morelli, «Gli stranieri in Rodi», *SCO* 5 (1955), 167-168. Μάλιστα στην επιγραφή *Clara Rhodos* VIII, σελ. 228 (πρώτος αιώνας π.Χ.), έναν κατάλογο πληρώματος ροδιακού πολεμικού πλοίου, αναφέρεται ένας *Όνάσανδρος Σάμιος παδαλιούχος* (στίχοι 13-14), μια σημαντική μαρτυρία, επειδή ο αριθμός των ξένων πληρωμάτων που μετείχαν στα πληρώματα των ροδιακών πλοίων ήταν μικρός· βλ. Β. Κοντορινή, *Ανέκδοτες Επιγραφές Ρόδου II*, Αθήνα 1989, 46, υποσημ. 119. Επίσης, η επιγραφή E274 του πρώτου μισού του δεύτερου αιώνα π.Χ., που βρέθηκε στη Ρόδο, παραδίδει τον *Σάμιο Δημήτριο* (πλευρά Β, στίχος 39), (με το όνομά του γραμμένο στην ιωνική διάλεκτο) μεταξύ των μελών

το επίγραμμα. Στη Ρόδο και στη ροδιακή Περαία έχουν βρεθεί επιγράμματα (κυρίως επιτύμβια) σε επιγραφές της ελληνιστικής εποχής⁶⁴, για τα οποία μπορούμε να συναγάγουμε συμπεράσματα και για την τοπική λογοτεχνική παραγωγή και σε κάποιες περιπτώσεις για την ιστορία ή το γεγονός που προκάλεσαν τη σύνθεσή τους.

Όπως φαίνεται από την παραπάνω συζήτηση, για το επίγραμμα της Γλυκέρας παραμένουν άγνωστοι και ο επιγραματοποιός και ο (αντι)γραφέας, όπως επίσης και ο λόγος της γραφής στο όστρακο. Η εύρεσή του στο συγκεκριμένο αρχαιολογικό περιβάλλον (επίχωση), αλλά και το γεγονός ότι δεν φαίνεται να συνδέεται με τα υπόλοιπα ενεπίγραφα όστρακα της ανασκαφής, τα οποία έχουν διαφορετικό χαρακτήρα, δεν συμβάλλει σε πιο ασφαλείς εικασίες. Στο παρόν άρθρο συνδυάσαμε την παπυρολογία και την κλασική φιλολογία με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τη μικρο-ιστορική οπτική, ελπίζοντας η προσέγγιση αυτή να αποτελέσει βάση και έναυσμα για περαιτέρω μελλοντική έρευνα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Για τις συντομογραφίες εκδόσεων παπυρικών κειμένων και παπυρολογικών εγχειριδίων βλ. την ηλεκτρονική μορφή του καταλόγου του J.F. Oates, R.S. Bagnall, S.J. Clackson, A.A. O'Brien, J.D. Sosin, T.G. Wilfong, K.A. Worp, , *Checklist of Greek, Latin, Demotic and Coptic Papyri, Ostraca and Tablets*, στην ιστοσελίδα <http://scriptorium.lib.duke.edu/papyrus/texts/clist.html>, Ιούνιος 2011.

M-P³: Κατάλογος λογοτεχνικών ελληνικών και λατινικών παπύρων (Mertens-Pack³, *Catalogue des papyrus littéraires grecs et latins* στην ιστοσελίδα <http://promethee.philo.ulg.ac.be/cedopal/index.htm>, Ιούνιος 2011.

Για τις συντομογραφίες εκδόσεων επιγραφικών κειμένων βλ. *Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG) Index XXXVI-XLV* (1986-1995), 677-688, *SEG XXXIX* (1989), xix-xxxiii (βλ. *SEG XLVII* (1997), xxii-xxix).

Αναστασία Δρελιώση-Ηρακλείδου

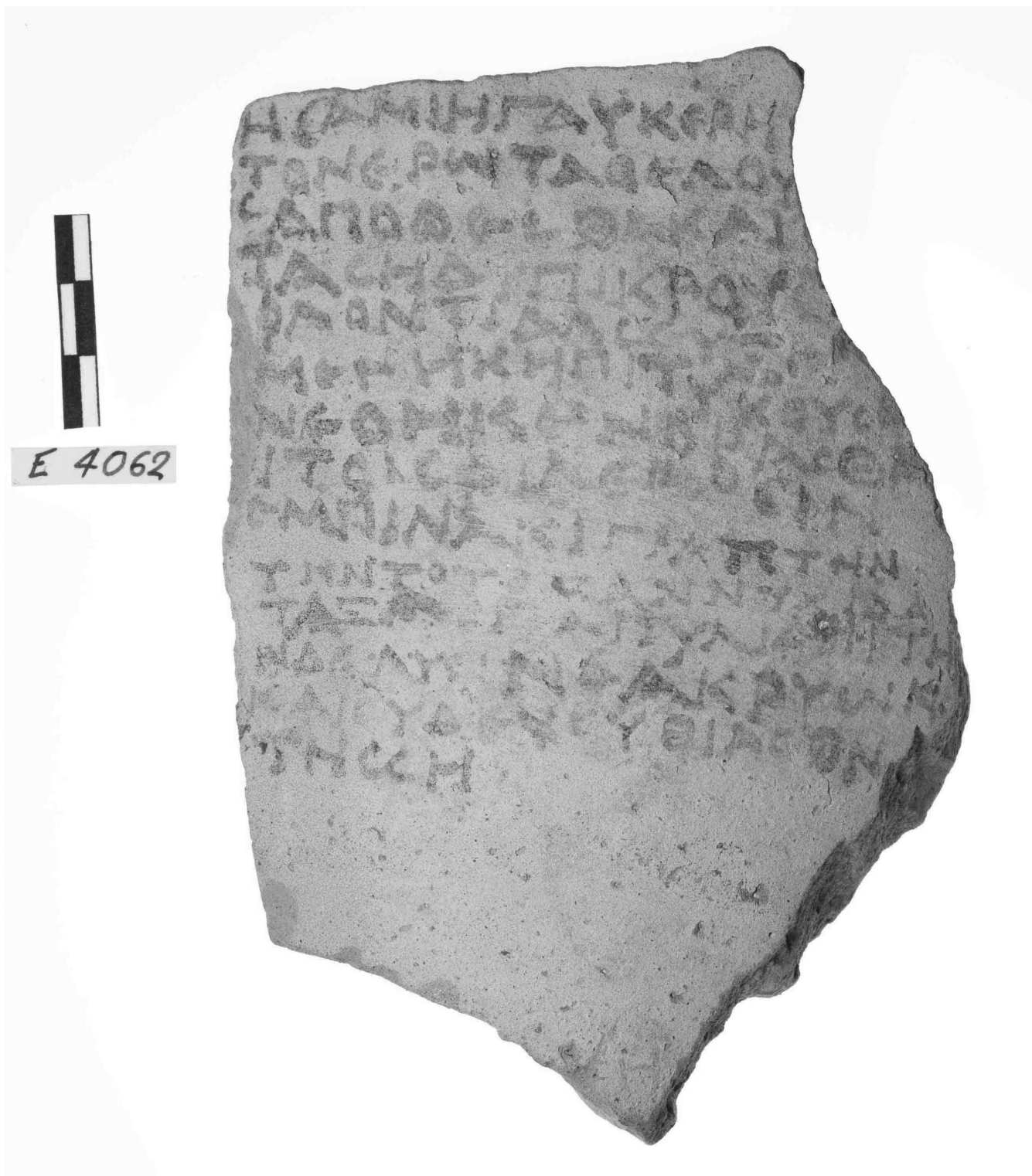
ΚΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και
Κλασικών Αρχαιοτήτων, Ρόδος
anastasia.drel@yahoo.gr

Νίκος Λίτινας

Εργαστήριο Παπυρολογίας και Επιγραφικής
Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Ρέθυμνο 74100 Κρήτη
litinas@phl.uoc.gr

ενός κοινού, που συνεισέφεραν για την αγορά ενός χώρου (*τόπου*) για την ταφή των μελών του κοινού. Τέλος, σε ένα επιτύμβιο βωμό στη Ρόδο (ανατολική νεκρόπολη [θήση Κορακόνερο], πρώτου μισού του δευτέρου αιώνα π.Χ.) αναφέρεται μία *ἰὰς Σαμία*.

⁶⁴ Ενδεικτικά βλ. W. Peek, *Griechische Grabgedichte*, Berlin 1960, αρ. 109, 118, 121, 141, 171, 173, 189, 217, 222.

E 4062